



Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	24
'AHO	Pulelulu, 12 'Okatopa 2016

**Fai 'i Nuku'alofa**

## HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

### 'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaafongana N pele, Vahefonua Tongatapu

### Hou'eiki Minisit Kapineta

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula  
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afi

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai  
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva  
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tuku'aulahi  
Dr. 'Aisake Valu Eke  
Fe'ao Vakafat

Dr. P hiva Tu'i'onetoa  
T vita Lavemaau  
Sione Vuna Fa'otusia  
S misi Taelangi Fakahau  
Poasi Mataele Tei  
Dr. Saia Ma'u Piukala  
Semisi Lafu Kioa Sika

### Hou'eiki Fakaafongana N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha'angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaafongana N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakaafongana N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakaafongana N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakaafongana N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakaafongana N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakaafongana N pele 'Eua

'Eiki Fakaafongana N pele Ongo Niua

### Kau Fakaafongana Kakai

Fakaafongana Fika 4 Tongatapu

Fakaafongana Fika 9 Tongatapu

Fakaafongana Fika 12, Ha'apai

Fakaafongana Fika 13, Ha'apai

Fakaafongana Fika 15, Vava'u

Fakaafongana Fika 16, Vava'u

M teni Tapueluelu  
Penisimani 'Epenisa Fifita  
Vili Manuopangai Hingano  
Veivosa *Light of Life* Taka  
S miu Kuita Vaipulu  
'Akosita Havili Lavulavu



FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 24/2016  
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Pulelulu 12 'Okatopa, 2016  
10.00am.*

**HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA**

<b>Fika 01</b>	<b>:</b>	<b>Lotu</b>
<b>Fika 02</b>	<b>:</b>	<b>Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea</b>
<b>Fika 03</b>	<b>:</b>	<b>Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea</b>
<b>Fika 04</b>	<b>:</b>	<b>Tali mei he Pule'anga ki he Ngaahi 'Asenita Ngaue na'e tuku atu mei Fale Alea ki he Pule'anga 'i he 2015.</b>
<b>Fika 05</b>	<b>:</b>	<b>Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea 'a e Fakafofonga Vava'u 16.</b>
<b>Fika 06</b>	<b>:</b>	<b>KOMITI KAKATO:</b>
		<b>6.1 Lipooti Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea Fika 5/2016: Fekau'aki mo e Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 28/2016 mo e Tohi Tangi Fika 6/2016 – 'oku fekau'aki mo e Lipooti 'a e Kautaha kuo Lesisita 'a e Kau Ngaue Faka-Faha'i Ta'u 'a Tonga 'i 'Aositelelia.</b>
		<b>6.2 Lipooti Komiti Tu'uma'u ki he Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga Fika 4/2016: 'Atita'i Tau'ataina 'a e 'Ofisi 'Atita Seniale ki he ta'u ngata ki he 30 'o Sune 2014 mo e 30 Sune 2015.</b>
		<b>6.3 Feme'a'aki 'i he Ngaahi Kaveinga fekau'aki mo e Sipoti 2019</b>

	<p><b>6.4 <u>Lipooti ‘A‘ahi Faka-Fale Alea:</u></b></p> <p><b>6.4.1 Vahenga Fili Vava‘u 15</b></p> <p><b>6.4.2 Vahenga Fili Ha‘apai 13</b></p>
	<p><b>6.5 <u>Lipooti Folau:</u></b></p> <p><b>6.5.1 Lipooti Folau Fekau‘aki mo e Pule ‘a e Lao mo e Ngaahi Totonu ‘a e Tangata. Lonitoni, Pilitania 7 - 8 Sepitema, 2015.</b></p>

**6.6 Fokotu‘u Faka-Fale Alea Fika 1 – 27/2016**

**Fika 1/2016:** Ke faka‘ataa mai ‘a e ngaahi me‘angaue ngaahi Hala Pule‘anga ‘a e Pule‘anga ki he Kosilio Fakavahenga Vava‘u 16 ke faka‘aonga‘i ki hono teke, tanu mo valita ‘o e ngaahi Hala Pule‘anga kae tomu‘a fakalelei‘i ‘a e me‘angaue ‘e he Pule‘anga pea toki tuku mai.

**Fika 2/2016:** Ke vahe‘i ha pa‘anga makehe ‘e 8 miliona mei he patiseti 2016/2017 ke no mei ai ‘a e kau ngoue vanila mo e kau ngoue to kava Tonga ‘i he Vahefonua ‘Eua mo e Vahefonua Vava‘u pe.

**Fika 3/2016:** Ke vahe‘i ha sea makehe ‘e 2 ‘i Fale Alea ma‘ae Hou‘eiki Fafine.

**Fika 4/2016:** Ke monomono ‘a e founga ngaue ki he 13 miliona na‘e faka‘at ‘e he Pule‘anga ke no mei ai ‘a e kau ngoue mo e ngaahi sekitoa fakatupu koloa.

**Fika 5/2016:** Ke fakalahi ‘a e patiseti ‘o e 2016/2017 ke feau ‘a e fiema‘u vivili ‘a e Vahenga 16 ki he vai.

**Fika 6/2016:** Ke tokoni mai ‘a e Pule‘anga ke fokotu‘u ha founga no fo‘ou ke solova‘aki ‘a e palopalema ‘o e totongi tupu ma‘olunga ‘a e kautaha SPBD.

**Fika 7/2016:** Kole ha tokoni \$117,400 ke kumi‘aki ‘a e misini kosi teke, tulekit kosi mo e ngaahi misini kini ke ngaue‘aki ‘e he ngaahi kolo ‘e 12 ‘i Vava‘u 16.

**Fika 8/2016:** Ke fakapa‘anga ‘e he Pule‘anga pe te nau kole ha \$85,000 ke kumi‘aki ha loli toni ‘e 3 hiko veve mo ha kapa veve ‘e 650 ke ngaue‘aki ‘e he ngaahi kolo ‘e 12 ‘i Vava‘u 16.

**Fika 9/2016:** Ke vahe‘i ha ‘inasi pau ‘o Vava‘u 16 ‘i he ngaahi sikolasipi ako ‘a e Pule‘anga.

**Fika 10/2016:** Ke fakalelei‘i ‘a e Lao Tapaka mo e ngaahi holo fakasiasi ‘oku a‘utaki ki ai ‘a e ngaahi fakataputapui ‘a e Lao.

**Fika 11/2016:** Ke fokotu‘u ‘a e ngaahi maama hala ‘i Vava‘u 16.

**Fika 12/2016:** Ke hiki hake ‘a e vahenga ‘o e kau toulekeleka mei he \$65 ki he \$100 pea holoki hifo ‘a e ta‘u motu‘a mei he 70 ki he 65.

	<p><b>Fika 13/2016:</b> Fakakau atu ha ngaahi fe‘auhi sipoti ki he Vahefonua ‘Otu Motu he sipoti 2019.</p> <p><b>Fika 14/2016:</b> Fa‘u ha lao makehe ki he fanau ‘i lalo he ta‘u 16.</p> <p><b>Fika 15/2016:</b> Ke fakakau ‘a e ako ngaue (work experience) ‘i he silapa ako ‘a e Form 5 mo e Form 6.</p> <p><b>Fika 16/2016:</b> Ke fakaloloto ‘a e afu Si‘i ‘i Vava‘u.</p> <p><b>Fika 17/2016:</b> Ke faka‘at fakalao ke hu mai ‘a e ngaahi mahafu ki he ngaahi me‘afana.</p> <p><b>Fika 18/2016:</b> Ke fa‘u ha lao ki hono langa ‘o e ngaahi Fale Afaa (standard building).</p> <p><b>Fika 19/2016:</b> Ke ‘i ai ha femahino‘aki ‘a e Pule‘anga Tonga mo Tu‘apule‘anga ke faka‘at ‘a e kakai Tonga ke nau hu ta‘evisa ki Nu‘usila, ‘Aositelelia mo ‘Amelika.</p> <p><b>Fika 20/2016:</b> Ke fa‘u ha lao ki hono mapule‘i mo tokangaekina ‘a e kau penipeni he ve‘ehala.</p> <p><b>Fika 21/2016:</b> Fa‘u ha lao fakatonutonu ki he founa mo e taimi ‘oku ‘at ai ki he ngaahi saliate mamafa he hala pule‘anga.</p> <p><b>Fika 22/2016:</b> Ke fai ha vakai ki he Lao ‘a e Poate Vai ‘a Tonga.</p> <p><b>Fika 23/2016:</b> Ke Liliu e anga hono fili ha Memipa Poate ki he ngaahi Poate ‘a e Pule‘anga.</p> <p><b>Fika 24/2016:</b> Ke fokotu‘u ha tau‘anga pasi ‘i Neiafu ke tali ai e f nau mo e kakai.</p> <p><b>Fika 25/2016:</b> Ke langa ha fale talitali‘anga kakai ‘i he lalo ‘ovava Maketi ‘Utukalongalu.</p> <p><b>Fika 26/2016:</b> Fa‘u ha lao ke fakapalanisi ‘a e founa ‘oku fakalele ai ‘a e ngaahi kautaha vakapuna fakalotofonua.</p> <p><b>Fika 27/2016:</b> Ke langa ha uafu tau‘anga vakameili ‘i Mui-Talau, Neiafu.</p>
--	---

		<b>6.7 Lipooti Komiti Tu‘uma‘u ki he Lao Fika 5/2016: Ngaahi Fakatonutonu ‘oku fokotu‘u ke fakahoko ki he Ngaahi Tu‘utu‘uni ki he Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea.</b>
		<b>6.8 <u>NGAAHI NGAUE KE LIPOOTI KI FALE ALEA</u></b> <b>6.8.1 Fekau‘aki mo e Memipa ‘o e Komiti Tu‘uma‘u ki he Lao</b>
<b>Fika 07</b>	<b>:</b>	<b>Ngaahi Me‘a Makehe:</b>
<b>Fika 08</b>	<b>:</b>	<b>Kelesi</b>

## Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	10
Lotu .....	10
Poaki.....	10
Me’a e ‘Eiki Sea.....	10
Hoha’a ki he uesia fakamafolalea ki ‘otu motu.....	11
L pooti tohi tali mei he Pule’angá.....	11
L pooti ‘A’ahi faka-Fale Alea Fakafofonga Vava’u 16. ....	12
Kole tuku hifo L pooti ‘A’ahi Fale Alea Vava’u 16 ki he K miti Kakato. ....	13
Kole ke fai ng ue Pule’anga ki he palopalema mate leti <i>AM</i> .....	13
Tali Pule’anga ki he mate leti <i>AM</i> .....	14
Me’a ‘a e Sea.....	14
Fakam ’opo’opo alea’i ongo fokotu’u fekau’aki mo e founa fo’ou fili Pal mia.....	15
Alea’i L pooti l unga kau toli mei ‘Asitel lia.....	15
Fokotu’u ke fili ha K miti Fili ke ngue ki he launga he toli mei ‘Asitel lia .....	15
Fakatonutonu ki he fatongia K miti Tu’uma’u & K miti Fili ‘a e Fale.....	16
Fatongia K miti Totonu e Fale Alea ‘ikai ke vakai ki he kakano tohi tangi .....	17
Tokanga ki he te’eki alea’i tohi tangi & l pooti kuo fokotu’u mai ke fili K miti Fili .....	19
Tali Pule’anga ne ‘osi fai ‘enau ng ue ki he launga e toli mei ‘Asitel lia.....	19
Tokanga ki he ‘osi a’u e l unga he toli ki he Pule’anga kae tuai ha ng ue ki ai.....	20
Kole Pule’anga tukuange l unga he toli ke nau ng ue ki ai.....	20
Ngaahi fokotu’u ‘e f he tohi tangi l unga mei ‘Asitel lia .....	21
Tokanga ke ‘oua fepakipaki he ngaahi mafai pule.....	22
Fakatonutonu ko e Kupu 8 Konisit tone ‘oku fakamafai’i tohi tangi mai ki Fale Alea .....	26
Tokanga ki he ngaahi tefito’i fatongia tefito ‘a e Fale Alea.....	26
Tokanga ke malu’i mo pukepuke ngeia e Fale Alea .....	28
Fakatonutonu kau Fakamaau’anga he fatongia e Fale Alea.....	29
Fokotu’u tukuatu tohi tangi ki he Pule’anga fai ‘enau ng ue ki ai m hina ‘e 1.....	29
Tokanga ki he m hina ‘e 4 ne ‘osi tukuatu e launga he toli ki he Kapineti .....	30
Taukave Pule’anga ‘osi fai ‘enau ngaue ki he launga he toli ‘i ‘Asitel lia.....	30
Tokanga ki he tokosi’i kau M mipa Kapineti ‘i Fale Alea .....	30



Tali Pule'anga lava atu kau M mipa Kapineti tali h 'ele mai 'a e Tu'i .....	30
Tokanga 'oku 'ikai ke faka'apa'apa'i 'e he Pule'anga 'a e Fale Alea .....	31
Fokotu'u ke liliu 'a e Fale kae fai hano p loti'i ke toloi .....	31
Kole foki mai fakamalanga ki he tohi tangi hono fakaehau'i kau ng ue toli .....	33
Tokanga ki he kakano e tohi tangi fekau'aki mo e l unga he toli.....	33
Tokanga ki he masiva loto lelei he ngaahi Potungaue Pule'anga .....	34
Fokotu'u Vava'u 16 'ave ki he Pule'anga tohi tangi launga he ng ue toli .....	35
Fokotu'u ke toloi Fale Alea koe'uhi ko e tokosi'i ai kau M mipa Kapineti.....	36
Tokanga ki he ngaahi fatongia takitaha 'e tolu he toli .....	37
Tokanga ki he feinga ma'u mafai mo ha lelei 'e ma'u e <i>TASWA</i> .....	39
Kelesi.....	42
Fakam 'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga.....	43

## Fale Alea 'o Tonga

**Aho**: Pulelulu, 12 'Okatopa 2016

**Taimi**: 1000-1010 pongipongi

**S tini Le'o** : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Tu'ivakan ).

### Lotu

**'Eiki Sea** : K taki Kalake 'o fai mai e lotu 'a e 'Eiki.

(Lotu 'a e 'Eiki).

**'Eiki Sea** : K taki Kalake 'o fai mai e tali uí.

**Kalake T pile** : Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga N pelé, kae'uma' e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'at ke fakahoko e ui 'o e Falé ki he pongipongi ni. Ko e 'aho Pulelulu, 12 'o 'Okatopa, 2016. (Ko e Tali Ui).

<006>

**Taimi**: 1010-1020

**'Eiki Sea**: Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

**'Eiki Sea**: M l .

### Poaki

**Kalake T pile**: 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, 'Eiki Sea ngata'anga ia 'o e tali ui ho Falé ki he pongipongi ni. Ko e 'Eiki Tokoni Pal miá 'oku kei hoko atu 'ene poaki folaú, tatau pea mo e 'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua, pea peh ki he 'Eiki Minisit Lao. Ko S sefo Fe'aomoeata Vakati 'oku poaki me'a t mui mai. Toenga 'o e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali honau uí, 'oku ou tui 'oku nau me'a t mui mai p 'Eiki Sea, m l .

### Me'a e 'Eiki Sea

**'Eiki Sea**: M l . Tapu mo e 'afio 'a e Tolu Taha'i 'Otua 'i hotau lotolotonga, fakatapu foki ki he 'Ena 'Afifió Kingi Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini – Kuini Nanasipau'u mo e fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu foki ki he Pal miá pea mo e Hou'eiki Kapinetí, fakatapu foki ki he Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e Fonua, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Hou'eiki m l 'aupito ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni, kei fakakoloa'aki kitautolu 'a e mo'uí 'o tau a'usia 'a e pongipongi ko eni. Ka koe'uhí ko e kei hoko atu p 'etau ng ué, 'oku mahino p 'oku fai.. ko e K miti 'i he 12:00 K miti Lao 'i he 12:00 'a ho'at . Kole p kapau te tau ngata p he 12:00 koe'uhí p ko e kole p 'a e tu'unga m tu'a ng ué koe'uhi ko e

me'afaka'eiki 'oku nau fie lava atu p ki Saione ki he fakam vae pea mo e tokotaha 'o e kau ng ue. 'Oku ou fakam l atu tangata'eiki Pal mia m l 'aupito ho'omou me'a mai 'aneafi pea mo e 'Eiki Minisit T naki mei he *Revenue* mo kimoutolu hou'eiki na'a mou lava 'aneafi 'o lava hotau ki'i fatongia ki he tokotaha he fakam vae 'aneafi mo e lotu lelei ne fai 'e he Tokoni Sea. 'Oku ou fakam l atu 'aupito kia moutolu, koe'uhi ko 'etau 'asenita p eni. Vava'u 13 na'e 'i ai ha me'a na'a ke fie ..na'a 'oku saiange p ke tuku ka nau takitaha fai 'ene ng ue, ka ke me'a mai.

**Veivosa Taka:** M l Sea, Ha'apai 13. Tapu pea mo e 'Eiki Seá tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'E Sea, 'oku ou faka'apa'apa atu ki he Feitu'u na ..

**Lord Tu'i'afitu:** Sea ko e ki'i fakatonutonu atu p ko Ha'apai 13 eni, 'oku 'ikai ko Vava'u ia.

### **Hoha'a ki he uesia fakamafolalea ki 'otu motu**

**Veivosa Taka:** Sea, 'oku ou fakam l ki he Fika l 'o Vava'ú si'ene fakatonutonu. Ko Vava'u mo Ha'apai Sea ko e Tautahí ia. Pea tali 'a e ki'i fakahoha'a kuo fakahoko atú Sea, fekau'aki eni ia pea mo 'etau leti fakamafolalea. 'Oku ki'i hoha'a mai 'a e k inga Ha'apai 'oku nau fie nofo p 'o fanongo mai ki he ngaahi feme'a'aki he Fale ni. Talu 'ene mate 'a'ana ia 'aneafi, 'o a'u mai ki he 'aho ni, ka 'oku te'eki ke u fanongo au ki he leti Sea, ka ko e 'oatu 'enau hoha'a p ko e h ha tali ki ai 'a e 'Eiki Minisit ko eni 'oku ne tokanga'i 'a e Potung ue ko eni 'a e Pule'angá, fekau'aki pea mo e palopalema ko eni kuo hukitonu 'i he Vahefonua Ha'apai, fekau'aki pea mo e fetu'utaki ko eni 'a Tonga ki Ha'apai pea mo e ngaahi fanongonongo 'oku fa'a fakahoko. M l Sea ko e ki'i fakahoha'á p ia.

**'Eiki Sea:** Fakafofonga. 'Oku tau 'alu ke ta'u a'u ki he m hiná, tu'unga m hina af mo e me'á, na'a kuo taimi ke 'o fai ha ng ue mo ha me'a. Ko e me'a ko iá ko e me'a p ia 'a e Poate Leti , pea 'oku ou tui mahalo, kae tuku p ke fai ha kole kia nautolu. Kole p ki he Minisit ke kole ange kia nautolu na'a lava ke tukumai 'a e me'á ke fanongo mai 'a e k inga mei he Fo'i'one'one. 'Eiki N pele Fika l 'o Vava'u.

**Lord Tu'i'afitu:** Tapu mo e Feitu'u na Sea, kau h fanga atu he tala fakatapu mo e lotu lelei na'e tataki'aki ho Falé he pongipongi ni. Sea 'oku ou fakam l atu, fakafofonga'i atu 'a e 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'ú kae peh ki he Hou'eiki Fakafofonga Kakai 'o Vava'ú, 'a e toka'i 'e he Feitu'u na kae 'uma' ho Falé, 'a e t tau 'a e taha ho'o kau senialé, si'i m tu'a ng ue mei tu'a 'a e Feitu'u na, ke fai ha lava atu 'a e m tu'a ni, si'i kau ng ué ke fai ha'anau fe'iloaki faka'osi pea mo e taha ho'o kau ng ue. 'Oku ou fakam l atu m l e laum lie lelei pea toka'i 'a e taha 'o e foha ko eni, kuo t tau 'i he ng ue 'a e Pule'anga. Ko ia ai 'oku ou fakafofonga'i atu 'a e Vahefonuá, kae 'uma' 'a e Fakafofonga Kakaí, 'a e ta'imalie mo hangamalie homau lotó 'i he toka'i kuo fai 'e ho Fale. 'Oku 'ikai ke puli 'a e 'efi'efi 'a e taimi 'o e ng ue 'oku fokotu'utu'u ho Falé, peh ki he Pule'anga. Ko ia p Sea 'a e fakahoha'a. M l .

### **L pooti tohi tali mei he Pule'angá**

**'Eiki Sea:** M l . 'E Kalake k taki 'o lau mai angé 'a e L pooti 'a e tali mei he Pule'angá, 'a e ngaahi 'asenita ng ue, na'e tukuatu mei he Falé, kae lau mai p 'a e tali 'a e Pule'anga.

**Kalake T pile:** Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki M mipa kakato 'o e Falé, kae lau atu 'a e tohi tali mei he 'Ofisi 'o e Pal mia.

‘Ofisi ‘o e Pal mia ‘o Tonga

‘Aho 29 ‘o ‘Akosi, 2016.

Lord Tu’ivakan  
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea  
Fale Alea ‘o Tonga  
Nuku’alofa.

‘Eiki Sea,

: Ngaahi ‘asenita ng ue na’e tukumai mei he Fale Alea ke ng ue ki ai ‘a e Pule’anga.

Kuo u fakatulou atu mo e Feitu’u na, kae fakahoko atu ‘a e tali ‘a e Pule’angá, ki he ngaahi Fokotu’u Tu’utu’uni, Fokotu’u faka-Fale Alea, pea mo e ngaahi Tohi Tangi na’e tukumai ki he Pule’angá mei he Fale Alea ‘o Tongá, ‘i he 2015.

Kuo u fakatauange p ‘e tali lelei ‘e he Feitu’u na ‘a e fakahoha’a ni, pea ke fakah atu ia ke me’a ki ai ‘a e Hou’eiki M mipa ‘o e Fale Alea.

Faka’apa’apa atu

.....  
*Hon.* Samuela ‘Akilisi Pohiva  
Pal mia ‘o Tonga.

**‘Eiki Sea:** K taki p hou’eiki, ‘oku ki’i l loa?

**Kalake T pile:** Ko ia.

Tukuhifo Tohi Tali mei he Pule’anga ki he Komiti Kakato

**‘Eiki Sea:** ‘Oku peesi fiha? Hou’eiki, kole p kapau ‘e tukuhifo p ki lalo, ke mou toki paasi hake pea toki fakataha p mo e ‘ ngaahi ‘asenita ko ke toki ‘oatu ki he Fale. Koe’uhi p ke mou ki’i me’a p ki ai, kae .. Ko ia te mou loto ke tau tukuhifo p ki lalo? (*Ne pou pou*)

**‘Eiki Sea:** M l hou’eiki. K taki Kalake ‘o lau mai ‘a e L pooti ‘A’ahi faka-Fale Alea ‘a e Fakafofonga Vava’u 16.

**L pooti ‘A’ahi faka-Fale Alea Fakafofonga Vava’u 16.**

**Kalake T pile:**

‘Aho 23 Sepitema, 2016  
Lord Tu’ivakan  
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

**Taimi:** 1020-1030

**Kalake T pile:**

NUKU’ALOFA

‘Eiki Sea,

‘Oku ou faka’apa’apa mo fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a ‘eku l pooti ke me’a ki ai ho Fale ‘Eiki na ki he ‘A’ahi faka-Fale Alea na’a ku fakahoko ‘i hoku V henga Fili, Vava’u 16. ‘A ia na’e fakahoko ia mei he ‘aho 28 ‘o Siulai ki he ‘aho 8 ‘o ‘Aokosi 2016.

‘Oku ou fie fakah atu p ki he Feitu’u na ‘eku fakam l koe’uh ko e fainam lie na’a ke faka’at mai ai au ke u fakahoko ‘a e ‘A’ahi faka-Fale Alea ko ‘eni pea mo e fakam l mei he kakai ‘o Vava’u 16 ki he ‘Eiki Pal mia mo e Kapineti pea mo e Fale Alea ‘o Tonga ki he pou pou mo e tokoni ‘oku nau ‘amanaki ke fakahoko mai ki he V henga Vava’u 16 kae tautautefito ki hono tanu ‘o e ngaahi hala Pule’anga ‘o Vava’u.

Pea ko hono ola leva eni ‘o e ‘a’ahi na’a ku fakahoko ‘oku ou ‘oatu ia ‘i he’eku l pooti pea mo e faka’amu ‘e malava ke tau fetokoni’aki mo fepou pou’aki ke malava ‘o fakahoko ‘a e ngaahi fie ma’u vivili ‘a e kakai ‘o Vava’u 16.

Faka’apa’apa atu,

.....  
‘Akosita Havili Lavulavu  
(Fakfofonga Fale Alea Kakai Vava’u 16)

**Kalake T pile:** M l ‘Eiki Sea.

**Kole tuku hifo L pooti ‘A’ahi Fale Alea Vava’u 16 ki he K miti Kakato.**

**Veivosa Taka:** Kole atu ke tuku hifo mu’a ia ki he K miti Kakato.

**Eiki Sea:** Ki’i faifaim lie hifo p ‘e Fakafofonga ko e me’a p ia na’e ‘ai ke tala atu. Ko ia Hou’eiki ‘e tuku hifo p ia ki lalo ke hokohoko atu p he 6.3 ki lalo hifo p ke ‘osi e feme’a’aki ko pea mo e kaveinga ko eni e, ‘osi ai p e sipoti pea hoko atu ai mo e tali ‘a e ngaahi ... ‘a e me’a ko ena ‘a e Pule’anga ... to e vakai ki he l pooti ko ia. Ko ia p Hou’eiki ka tau liliu ‘o K miti ... ‘Eiki N pele ...

**Kole ke fai ng ue Pule’anga ki he palopalema mate leti AM**

**Lord Nuku:** ‘Eiki Sea, k taki fakamolemole p ko ‘eku fokoutua hake p ‘a’aku ia ‘Eiki Sea ko e me’a ko eni ko na’e ‘omai ko ko ‘e he Fakafofonga Ha’apai 13. Ko u tui ‘oku kau e *media* ia he me’a ia ‘oku fiema’u lahi ‘e he fonua. Ka ko e kole p ki he, ki he ‘Eiki Minisit ko eni ko ko Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga ke ki’i vakai’i mu’a pea ‘omai mu’a ki he Fale ni he ‘oku ‘ikai ko Tonga ni p ka ‘oku fakaongoongo mai mo muli pea ko e fo’i halanga ma’u’anga ongoongo p ia Sea ka ‘oku ou pou pou ... Ko e toki ... ‘e taha ‘oku ou pou pou ai ki he 13 he fo’i me’a ko eni ‘oku mahu’inga ki he kakai ‘o e fonua Sea. Kae kole ...

**Eiki Sea:** ‘Eiki Minisita ...

**Lord Nuku:** Ki he Minisit ke ne ki’i vakai’i ange mu’a.

**Eiki Sea:** *Public Enterprise* ...

**Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga:** M l ‘aupito Sea.

**Lord Nuku:** He ‘oku ki’i fuoloa.

**Eiki Sea:** M l .

### **Tali Pule’anga ki he mate leti AM**

**Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga:** Sea ko e toki lave’i eni ia ‘e au, na’e ‘ikai ke, na’e ‘ikai ke fakamafofa ‘a e leti ko e me’a fakafiefia kiate au ia ‘oku tokanga mai e k inga mei Ha’apai ke fanongo ki he leti ko eni, ka te u fai leva ‘a e ng ue ki ai mo sio p ko e h e palopalema.

**Eiki Sea:** Ko ia.

**Eiki Minisit Ngaahi Pisinisi Pule’anga:** M l .

**Eiki Sea:** M l . Te u toki fai ha ng ue ki ai ‘e Fakafofonga ke ... ‘I he’ene peh Hou’eiki, tau liliu ‘o **K miti Kakato**.

*(Pea na’e liliu ‘o K miti Kakato pea me’a hake ai p ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato, Hon. Penisimani Fifita ki hono me’a’anga)*

### **Me’a ‘a e Sea**

**Sea K miti Kakato:** Tapu mo e ‘Eiki Pal mia ‘o e Pule’anga Tonga. Tapu mo e ‘Eiki Minisit ‘o e Kau Tau ‘a ‘Ene ‘Afio, Fonua mo e Savea. Tapu mo e Hou’eiki Minisit ‘o e Kapineti. Tapu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘a e kau N pele ‘o e Fonua. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. Tapu mo e Kalake Pule kae ‘uma’ ‘a e kau ng ue ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. Fakafeta’i ki he ‘Otua Mafimafi, m l ho’omou laum lie lelei tau ma’u e pongipongi fo’ou ko eni. Hoko atu e fatongia ‘a e K miti Kakato. Ko e folofola tataki ‘o e ‘aho, Loma 11:36, Seuke, ‘oku tefito ki he ‘Ene ‘Afio pea fou ‘i he ‘Ene ‘Afio pea ‘e iku ki he ‘Ene ‘Afio ‘a e me’a fulip , ke ‘o ‘Ene ‘Afio ‘a e kol lia ‘o lauikuonga, ‘ meni.

## Fakam 'opo'opo alea'i ongo fokotu'u fekau'aki mo e founga fo'ou fili Pal mia

Ko 'aneafi 'i he feme'a'aki na'e fakam fana mo fakafiefia ki he motu'a ni Hou'eiki 'i he'etau feme'a'aki ki he ongo fokotu'u ko eni 'e ua. Pea neongo 'oku tolu e ngaahi t pile ka na'a tau ng ue fakataha kotoa p ki he lelei 'a e fonua. Tekae t pile ko kae t mai e t pile ko , 'ohovale p kuo mafuli, teka e t pile ko kae t e t pile ko kae fakamaau p 'a e t pile 'a e Pule'anga. Pea ko 'ene a'u p ki he fo'i mahino pea tau f ' taha k toa p ki ai. Na'e 'i ai 'a e fokotu'u mai ke tuku ki he k miti kae 'oatu ha'atau ngaahi fakakaukau. Sea, 'oku ou fakafoki atu 'eku fokotu'u. Tuku ki he M nite. Fokotu'u mai mei he t pile ko kuo mahino ia Sea. Tuku mai ha taimi. Pea ko e fa'ahinga laum le ia Hou'eiki 'oku ou faka'amua ke fai'aki 'a 'etau faifatongia pea ma'a e fonua.

### Alea'i L pooti l unga kau toli mei 'Asitel lia

Te tau hoko atu ki he 'as nita fika ono, 6.1. L pooti K miti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea Fika 5 2016 'o fekau'aki mo e Fokotu'u faka-Fale Alea Fika 28, 2016 mo e Tohi Tangi Fika 6, 2016 'oku fekau'aki mo e L pooti 'a e Kautaha kuo l sisita 'a e Kau Ng ue Faka-faha'i ta'u 'a Tonga 'i 'Aositel lia. 'Oku 'i ai e ngaahi me'a lalahi 'e tolu heni. Ko e L pooti 'a e K miti Tu'uma'u ko e 'uluaki ko e Fokotu'u faka-Fale Alea Fika 28, 2016. Ko hono ua ko e Tohi Tangi Fika 6, 2016. Pea ko hono tolu ko e L pooti 'a e Kautaha kuo l sisita 'a e Kau Ng ue Faka-faha'i ta'u 'a Tonga 'i 'Aositel lia. Pea ko eni kuo 'as nita'i mai 'e, te tau feme'a'aki k toa p ki he ngaahi 'uuni me'a ko ia 'o hang p ko 'ene tu'u ko he 'as nita, kae hoko atu 'a e feme'a'aki pea 'oku ou kole ki Vava'u 15 ke ne hoko atu pea 'osi ko ia pea hoko atu leva 'a Ha'apai 13. Ko u talamon atu ke tau ma'u ha fakataha'anga lelei. M l .

### Fokotu'u ke fili ha K miti Fili ke ngue ki he launga he toli mei 'Asitel lia

**S miu Vaipulu:** M l 'Eiki Sea, tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki K miti Kakato. 'E Sea he 'ikai ke u to e lave ki he ' me'a ko na'a ku lave ki ai 'aneafi, ka ko e fokotu'u ko eni 'i he Fokotu'u Fika 28 'o e 2016. 'A ia na'e fakah fakataha mai ia mo e Tohi Tangi ko eni. Na'e fakah fakataha mai ia 'e he k miti 'a ia ko e fokotu'u mai ke fakahoko 'e he Pule'anga ha ng ue fakavavevave. Ko e me'a ko 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni 'Eiki Sea ko e fokotu'u mai eni ki he Fale Alea, pea mo e Tohi Tangi mai ki he Fale Alea kuo nau 'osi fai e l unga ko eni ki he Pule'anga pea 'oku te'eki, 'oku tuai ka 'oku fiema'u e ng ue ki ai. Fokotu'u atu ai 'e he motu'a ni 'Eiki Sea, Fili 'e he Fale Alea ha K miti Fili, ha toko ua mei he N pele, toko ua mei he Kakai, toko ua mei he Pule'anga ke nau fai 'a e ng ue ko eni 'Eiki Sea. 'E lava p ia ke fai mei Tonga ni, 'ikai fiema'u ia ke nau folau. Fakatatau ki he ' ng ue ko eni pea feinga'i ke fai mo fai ha ng ue 'oku mahu'inga 'a e ng ue'anga ni 'Eiki Sea he 'oku ma'u ai 'a e pa'anga ki he fonua. 'ikai ngata p he fonua ka 'oku ma'u ai e pa'anga ki he ngaahi f mili taautaha. Ko ia 'oku fokotu'u atu 'Eiki Sea, 'ai ha K miti Fili pea tuku ki ai mo e *mandate* 'a e Fale Alea ko e h e ng ue ke nau fai? Ko e h e taimi ke fai mo l pooti mai ai? Pea hoko atu mei ai 'a e ng ue ko 'a e ... ke ng ue fakataha leva ki ai 'a e Fale Alea mo e Pule'anga ke vave 'a e ng ue ko eni 'Eiki Sea. 'Oku fie ma'u ke fai mo fai ha ng ue. Ko e fokotu'u p ia 'Eiki Sea.

**Sea K miti Kakato:** M l . Ko e ua mei he Pule'anga, ua mei he Fale Alea mo e ua mei?

**S miu Vaipulu:** Ua mei he Hou'eiki N pele, ua mei he Kakai.

**Sea K miti Kakato:** 'A ia 'o toko valu?

**S miu Vaipulu:** 6.

**Sea K miti Kakato:** Ua mei he Pule'anga, ua mei he N pele, ua mei he Kakai?

**S miu Vaipulu:** 'Io ko e K miti Fili 'Eiki Sea he 'ikai to e laka he 7.

**Sea K miti Kakato:** Ko ia.

**S miu Vaipulu:** Tukukehe ka tu'utu'uni 'e he Fale ni ki ai?

**Sea K miti Kakato:** Ko ia.

**S miu Vaipulu:** Na'e ... koe'uh ke fai mo nau fakahoko ha ng ue he ko eni 'oku 'asi p 'i he Tohi Tangi 'a e l unga kuo fuoloa 'enau l pooti e me'a ko eni. Pea 'asi 'i he Fokotu'u faka-Fale Alea ke fakahoko ha ng ue fakavavevave. 'A ia 'i he'eku tui 'Eiki Sea 'a e motu'a ni, fakamali'i mai e ' me'a ko ia, 'ai e K miti Fili 'a e Fale koe'uh ko e me'a eni 'oku mahu'inga, fai mo fai ha ng ue ki ai.

**Sea K miti Kakato:** Ko ia.

**S miu Vaipulu:** M l Sea.

<009>

**Taimi:** 1030–1040

**Sea K miti Kakato:** Ko e fokotu'u ke ...

**Lord Nuku:** Sea, k taki p mu'a Sea ko 'eku ki'i fie lave'i p 'e au ia. Ko e fatongia foki ko ia na'e tuku ko ia ki he k miti, ke nau vakai'i e tohi ko eni, l pooti ko eni pea mo e tohi l unga.

**Sea K miti Kakato:** K miti Lao.

**Lord Nuku:** 'Io, 'a e k miti, mahalo ko e k miti eni ko ke nau hanga 'o sivi'i mahalo e ...

**Fakatonutonu ki he fatongia K miti Tu'uma'u & K miti Fili 'a e Fale**

**S miu Vaipulu:** Sea ko e fakatonutonu. K taki, ko e fatongia ko 'o e k miti tu'uma'u 'a e Falé 'oku fakatatau p ki he Tu'utu'uni Ng ue ko 'a e Fale. Ko hono sivi 'a e ' pepa mo e ' me'a ko ia. Ko e fatongia ko 'o e k miti fili 'e fai'aki ia 'a e tu'utu'uni 'a e Falé ke nau fakahoko'aki e fatongia ko eni ki he me'a ni.

**Lord Fusitu'a:** Ki'i tokoni p ki he 'Eiki N pele na'a to e mahino ange ki ai.

**Lord Nuku:** 'Oku mahino p ia Sea.

**Lord Fusitu'a:** Ko e tu'utu'uni ko 'a e, ki he k miti ko eni.



**Sea K miti Kakato:** K taki 'Eiki N pele mei Niua 'o ki'i me'a hifo kae 'oleva ke 'osi e 'Eiki N pele.

**Lord Nuku:** 'Io kapau ko ia, kapau ko e feinga mai ko e peh 'oku ta'emahino, 'ikai 'oku mahino p .

**Lord Fusitu'a:** Ko ia, 'ikai ko e tokoni atu p ki he Feitu'u na.

**Lord Nuku:** M l Sea.

**Lord Fusitu'a:** Ko e fatongia ko ia 'a e k miti tu'uma'u ki he totonu...

**Sea K miti Kakato:** K taki 'Eiki N pele, 'e 'Eiki N pele 'o 'Eua, 'oku ke fiema'u e tokoni.

**Lord Fusitu'a:** Ko 'oku laum lie lelei p ke tokoni, ko e tokoni p ki he'ene me'a.

**Lord Nuku:** Fakahoko atu 'e ia kau fakaongoongo atu p au ia Sea.

### **Fatongia K miti Totonu e Fale Alea 'ikai ke vakai ki he kakano tohi tangi**

**Lord Fusitu'a:** Pea ko e tokoni ki he Feitu'u na mo e Fale. Ko e fatongia ko 'a e K miti Totonu 'o e Fale 'o hang ko e me'a 'a e Sea, 'oku 'ikai ngofua ke mau vakai mautolu ki he kakano 'o e tohi . Ko e tu'unga fakalao ko ia 'a e tohi pea mo 'ene fen pasi mo e tu'utu'uni 'a e Fale. Ko e toki me'a ia 'a e Fale ke aofangatuku ki he me'a 'oku 'i loto he tohi. M l Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** Ki'i fakatonutonu atu 'a e 'Eiki N pele mei Niua.

**Sea K miti Kakato:** Fakatonutonu.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko 'eku fakatonutonu Sea 'oku peh ni. Kuo pau ke mo vakai'i 'a e kakano e tohi. Ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku fakatupu'ita pea mou fakahoko kiate kinautolu na'a nau 'omai e tohi.

**Lord Fusitu'a:** Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko e anga ia 'etau tu'utu'uni ia Sea.

**Sea K miti Kakato:** 'Oleva ke 'osi e fakatonutonu ko pea toki 'ai ho'o fakatonutonu 'au.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko e fakatonutonu ...

**Lord Fusitu'a:** Fakatonutonu atu e fakatonutonu Sea.

**Sea K miti Kakato:** 'Oleva ke 'osi 'ene fakatonutonu pea ke toki fakatonutonu mai koe.

**Lord Tu'ilakepa:** 'Oleva ke 'osi 'eku fakatonutonu pea tuku leva ki he Sea ke ne me'a mai p 'oku tonu e fakatonutonu 'oku ou fai.

**Lord Fusitu'a:** 'Ai koe ho'o me'a ke 'osi.

**Lord Tu'ilakepa:** 'Oua 'e tuput maki ka ke 'ai ha ki'i lotu pongipongi pea ke toki me'a mai ki he Fale.

**Lord Fusitu'a:** 'Ai ho'o me'a ke 'osi, ko e fakamaatoato.

**Sea K miti Kakato:** K taki 'o me'a ki lalo 'Eiki N pele.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko e fakatonutonu Sea 'oku ne me'a mai 'e ia ko e fatongia 'oku 'ikai ke nau vakai'i e kakano e tohi, 'oku ou kole atu ko e tohi tu'utu'uni kuo 'osi pea'i p 'e he kau M mipa, kuo pau ke mou vakai'i e kakano. Ka 'i ai ha me'a 'oku kapekape te mou fakafoki. He 'oku 'i ai e ngaahi lea 'oku ta'etaau, fakatupu'ita.

**Lord Fusitu'a:** Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

**Sea K miti Kakato:** 'Oleva ke 'osi atu 'ene fakatonutonu.

**Lord Fusitu'a:** 'Oku hala 'ene fakatonutonu 'Eiki Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** 'Oleva ke 'osi atu 'eku lea. Ko e 'uhinga ho'o me'a mai 'oku 'ikai ke mou vakai ki he kakanó ko e me'a ia 'oku ou lave ki ai.

**Lord Fusitu'a:** Ko e tu'utu'uni ia 'oku 'ikai ke mau vakai ki he kakanó p ko e *content*, ke mea'i lelei 'e he Feitu'u na 'a e 'uhinga e *content* mo e kakano, 'a hono fai kekekehe mo e fakam 'opo'opo ko 'a e founa ng ue.

**Sea K miti Kakato:** 'E Hou'eiki, mo k taki. Mou k taki 'o me'a mai tahataha p te u fanongo atu p ki ho'omo me'a.Me'a mai koe 'Eiki N pele Fika 2.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko e fakatonutonu ia 'Eiki Sea. Ko u kole ange ke nau vakai'i mu'a he 'oku mau lave'i p pea mea'i 'e he Hou'eiki 'a e me'a ko ke nau vakai'i pea toki 'omai ki he Fale ni.

**Sea K miti Kakato:** Ko ia. K taki, me'a ki lalo, k taki me'a ki lalo, mo me'a ki lalo.

**Lord Fusitu'a:** K taki ko 'eku fakatonutonu p fakatonutonu Sea.

**Sea K miti Kakato:** Me'a ki lalo. Me'a ki lalo. Ko e fokotu'u kuo 'omai mei he Sea ko 'o e K miti Tu'uma'u ke fili 'e he Fale Alea ha K miti Fili 'a ia 'oku toko 2 mei he Pule'angá, toko ua mei he kakaí, ua mei he N pele ke nau vakai'i 'a e l pooti ko ení. 'Oku 'i ai ha pou pou ki ai?.

**M teni Tapueluelu:** Sea 'e lava ke u ki'i fakalavelave atu au fekau'aki mo e ..

**Sea K miti Kakato:** K taki. 'Oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko ia ke fili ha K miti Fili. M l . Faka'osi ho'o me'a 'au 'Eiki N pele pea 'osi pea toki fika 4.

## Tokanga ki he te'eki alea'i tohi tangi & l pooti kuo fokotu'u mai ke fili K miti Fili

**Lord Nuku:** Ko e me'a p na'e hoha'a ki ai e motu'a ni ia 'Eiki Sea, ko e fokotu'u mai ko ke tau fili e K miti Fili, 'oku te'eki ai ke fai ha feme'a'aki ia 'a e Fale ki he Tohi Tangi ko eni pea mo e l pooti.

**Sea K miti Kakato:** Kaekehe ka ko e fakah atu p pe 'oku mou pou pou ki ai p 'ikai. 'Osi ko ia pea toki hoko atu ia.

**Lord Nuku:** 'Ikai ko e 'uhinga p ia 'eku fakahoha'a atu Sea, ke'uh ke mea'i 'e he Fale 'a e 'uhinga ko eni pea ko e fatongia ia 'o e Falé ke nau hanga 'o fili ha K miti Fili he 'oku 'i he Tohi Tu'utu'uni p ia kapau 'e peh 'e he Fale ke fai 'a e me'a ko eni ko 'oku fokotu'u mai mei he Sea. Ka ko honau fatongia ko hono vakai'i 'a e taau mo e ta'etaau 'a e tohi l unga p ko e tohi tangi pea mo e l pooti ko eni pea fakah mai ki he Fale Sea. Pea 'i he Fale, ke nau hoko atu e ng ue ki ai Sea. Ko e 'uhinga p ia. Ko e 'uhinga p ia 'eku fakahoha'a atu.

**Sea K miti Kakato:** Ko ia. 'Eiki Pal mia.

### Tali Pule'anga ne 'osi fai 'enau ng ue ki he launga e toli mei 'Asitel lia

**'Eiki Pal mia:** Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' e toenga e Hou'eiki. K taki p Sea kapau 'e ngali fokotu'u atu e fokotu'u ko eni 'oku 'ikai ke 'i loto ia he fokotu'u ko ena 'oku ke fai mai ke fai ha feme'a'aki ki ai. Ko e *issue* ko eni Sea, na'e 'osi l pooti mai e me'a tatau ko eni ki he motu'a ni mo e Kapineti. 'Oku 'ikai ke na fu'u tatau f f ka 'oku na k inga 'aupito 'aupito ko e l pooti mei 'Aositel\_lia he kautaha p ko eni. Pea na'e 'osi fai e ng ue ki ai. Na'a ku 'alu au mo e tokotaha taki ko eni ki he Pasiliká, ui e fu'u fakataha lahi ai 'o mau talanoa mautolu ki he palopalema ko eni 'oku 'ohake ko eni. Pea 'oku fai e ng ue 'a e Pule'angá ki ai. Ko e peh ko 'oku te'eki ke fai ha ng ue 'a e Pule'angá ki ai, kuo 'osi fai e ng ue 'a e Pule'angá ki ai. Sea ko u loto p ke u 'oatu 'a e tokoni ko eni na'a mahino. 'I Nu'usila, na'a mau 'osi 'a'ahi 'a e Kapineti ki ai. Mau 'a'ahi ki he ' *horticulture company* na'e 'i ai tonu 'a e taha he Hou'eiki N pele. Faka'ofa'ofa 'aupito 'aupito hono fakalele 'e Nu'usila 'a e fa'ahinga ng ue natula tatau. Ko e fo'i fehu'i ko ia na'e mai kiate kimautolu, ko e h 'oku kehe ai 'a Nu'usila mei 'Aositel lia. Ko hono kehekehe he 'oku tonu 'a e fokotu'utu'u 'a Nu'usila, kau ng ue tatau p 'oku ange mei Tonga ni 'i he ng ue natula tatau ke ma'u mai ha silini ko e ng ue 'i he toli. Ko e tokanga 'a e motu'a ni, 'osi 'omai e me'a ko eni ki he Pule'angá pea 'oku 'osi fai e ng ue ia 'a e Pule'angá ia ki ai. Mau 'osi hanga 'emautolu 'o tu'uaki he ko e palopalema, ko e kau *middle man*, palopalema ia. 'Ikai ke lava 'o fai ha ng ue feongoongoi 'a e kau *middle man* mo e potung ue 'a Tonga ni pea peh ki he kau, ngaahi kautaha 'i mulí. Ko ia 'oku ou kole atu, ko u kole atu mu'a ke 'omai p me'a ko eni ia ki he Pule'angá. He kapau 'e 'ai e k miti ko eni 'oku mau 'osi tu'uaki 'emautolu e ngaahi ng ue ki he kau *agent* tatau. Mou manatu'i 'oku 'ikai ke i ai ha agent ia 'a e Pule'angá 'i 'Aositelelia 'o hang ko Nu'usila. Ko e me'a 'oku maau ai 'a Nu'usila. Ko 'Aositelelia ko e fu'u fonua lahi. Pea 'oku mau 'osi tu'uaki 'emautolu e ng ue ko ia ke mai ha ni'ihí 'o ng ue ai.

**Lord Tu'i' fitu:** Sea ki'i kole p , Pal mia fakamolemole 'e lava p ke u ki'i tokoni atu ki he Feitu'u na.

**'Eiki Pal mia:** Sai p .

## Tokanga ki he 'osi a'u e l unga he toli ki he Pule'anga kae tuai ha ng ue ki ai

**Lord Tu'ilakepa:** Koe'uhi p ko ho taimi 'e to'o ia mei he tokoní ka 'oku tau 'i he tohi tu'utu'uni p . 'Eiki Pal mia kuo 'osi 'asi mai p he tohi tangi na'e 'osi 'oatu ki he Feitu'u na na'a ke me'a na'e lau 'e he Fakafofonga ko eni pea mei Ha'apai 12 'aneafi. Pea 'oku te'eki ke ma'u 'e he ni'ihi ko eni ha tali mei he Pule'angá ko e h e tu'unga'oku 'i ai. Pea ko e 'uhinga ia ko 'oku 'alu ai 'o a'u mai ki Fale Alea ni, 'omai mo e tohi tangi 'a e ni'ihi ko 'a ia 'oku nau mamahi'ia 'oku fai e ng ue, t naki pa'anga lahi ai e fonua ni, 'o 'omai, pea ko e me'a ia 'oku 'omai ki he Fale ni. Kapau na'e fai mo fai ha tali ia 'a e Pule'angá ko u tui he 'ikai ke a'u ia ki he tu'unga peh ni. Pea ko e me'a ia ko 'oku mau faka'amu ai ke 'ai p 'Eiki Pal mia ko 'emau tokoni p k he Feitu'u na ke 'omai p ko e 'uhinga ke mau muimui'i e me'a ko eni he 'oku ki'i lahilahi 'a e palopalema 'oku hoko ki si'i kakai pea a'u ki he mate 'i he fonua ni, 'e he kau ng ue 'Eiki Sea.

**Sea K miti Kakato:** M 1 .

### Kole Pule'anga tukuange l unga he toli ke nau ng ue ki ai

**'Eiki Pal mia:** Sea ko e ' mamahi ko eni na'e 'ohake ia 'e he ni'ihi tonu 'oku kau ki he me'a ko eni 'i he lotu fakataha. Na'e 'ohake ia ai pea na'e fai e tali ki ai. Ka ko e kole 'a e motu'a ni, mou manatu'i 'oku 'i ai e aleapau ia he vaha'a e Pule'angá Tonga mo e Pule'angá 'Aositelelia, na'a nau *sign* tautolu ki ai. Ko e aleapau ia na'e pau ke mau vakai'i p 'oku kei hoa 'a e aleapau ko ia p 'oku fiema'u ke fai hano monomono koe'uhi ko hoa, napangapangam lie mo e palopalema e 'aho ni. Pea ko e 'uhinga ia na'e fononga atu ai e Minisit ia mo e kau ng ue ki h ki 'Aositelelia ke fai hano talanoa'i e vaha'a e ongo Pule'angá ke fai hano fakatonutonu mo fai hano tokoni'i kae lava ke fai e ng ue. Sea, ko e me'a ko eni 'oku fai ai e l unga ko eni, 'oku hoha'a lahi 'aupito 'aupito e motu'a ni, hoha'a lahi e Pule'angá pea 'oku tau hoha'a kotoa he kuo 'osi fakamafola mai he TV, toutou fakamafola mai e me'a tatau. Ko e kole atu, kapau 'e 'ai ha'atau ki'i k miti pea to e 'ai mo 'emau tu'utu'uni, 'osi fai e tali. Ko u fakamolemole atu, na'e 'osi ui e tokotaha ko eni taki ai 'o mau toutou fakataha 'o fakahinohino kia kinautolu mo fakamatala kia nautolu, ko e ng ue eni 'a e Pule'angá 'e fai eni. Ko hono *review* e fo'i aleapau p 'oku 'i ai ha me'a'oku totonu ke fai ha ng ue ki ai. Pea 'ikai ngata ai, kuo mahino e palopalema ia ko 'i 'Aositelelia 'a eni 'oku fai ai e l unga. 'Oku 'ikai ke fakapotopoto hono ng ue'aki e kau *middle men* mo e kau me'a peh , 'o hoko 'a e palopalema ko eni. Ka 'oku ou kole atu, tuku mai p mu'a ki he Pule'angá ke mau ng ue ki he me'a ko eni. He na'e 'osi fakamole Pule'angá he ki ai 'o fai hono vakai'i.

**Sea K miti Kakato:** M 1 . Ko e hokohoko eni e feme'a'aki. Vava'u 16, Fika ...

<001>

**Taimi:** 1040-1050

**Sea K miti Kakato:** ... Tongatapu fika f , N pele fika 'uluaki 'o Vava'u. Te ke malanga ? 'Io m l .

**Lord Tu'i' fitu:** Sea ko u ki'i fakafoki atu p au ko 'eku ki'i fehu'i fakavavevave p au he me'a 'a e Pal mia ka kuo lava 'ene me'á.

**Sea K miti Kakato:** Fehu'i koe, fehu'i.

**Lord Tu'i' fitu:** 'A ia ko 'eku fehu'i p 'a'aku ia p kuo fai ha ng ue ki he me'a ko eni 'oku me'a ki ai fekau'aki mo e kau ng ue. Mahalo ko e 'alu eni ke m hina 'e ua 'a e fu'u l pooti ko eni. Kuo fai nai ha ng ue ? Pea ko hono uá ke fakatokanga'i ange mu'a ko e kakai Tonga 'oku palopalema 'i 'Aositel lia mo Nu'usilá. Kae 'oua 'e 'ai e *system* he 'oku kavahia 'a e kakaí 'oku nau fakahoko e ng ué. Ko ia Sea.

**Sea K miti Kakato:** M 1 . Vava'u 16.

**'Akosita Lavulavu:** M 1 Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea peh foki 'a e fakatapu ki he 'Eiki Pal miá mo e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu heni ki he Hou'eiki N pele pea peh foki 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea 'oku tau fu'u mat 'aki ongo'i mo'oni 'a e tohi tangi ko eni 'a e si'i ni'ihi hotau k inga na'a nau kau atu ki he polokalama toli ko eni 'a e, 'i 'Asitel liá. Pea 'oku tau ongo'i mo'oni 'a e loto 'ofa mo e fie tokoni mo'oni kiate kinautolu 'oku si'i tangi mai ki Fale ni Sea. Pea 'i he loto faka'apa'apa mo'oni ki he si'i ni'ihi kuo nau tangi mai pea peh foki ki he ni'ihi kuo nau si'i tukuaki'i mai he ko hotau kakai Tonga k toa p eni 'Eiki Sea. Pea ko e fanga tokoua p eni mo e tau fanga tuonga'ane fanga tamai tau fanga fa' 'a kinautolu kiate kitautolu Sea. Ka ko e nofo p 'a k inga mo e f mili Tonga Sea.

'Eiki Sea mo Hou'eiki 'oku 'ikai te u fie kau au ia ki ha tafa'aki pea peh foki 'oku 'ikai te u fie tukuaki'i ha taha heni Sea. Pea te u fie lave p ki ha, pea 'oku, te u fie lave p ki ha hingoa 'o ha taha he 'oku tapu foki ia 'i he'etau Tu'utu'uni Ng ue ke tau lea'aki ha hingoa 'o ha taha 'oku 'ikai ke M mipa 'i he Fale Alea Sea.

'Eiki Sea 'oku m hino p kiate au 'a e fatongia 'o e K miti Totonu 'a e Fale Alea mo e me'a na'e totonu ke nai faí pea mo e me'a na'e 'ikai totonu ke nau fai ki he tohi tangi ko eni 'Eiki Sea. Ka 'oku 'ikai te u fie lave au ia ki ai he kuo 'osi t mui kotoa ia Sea. He 'oku 'osi h mai e tohi tangi ia ko eni ki Fale ni 'o lau pea kuo tukuphifo ia ki he K miti Kakato Sea ke tau alea'i. 'Eiki Sea te u ki'i feinga p ke u ki'i fakama'ala'ala atu 'eku ki'i malanga. Pea 'osi ko ia te u 'oatu 'eku 'uhinga pea mo e me'a 'oku ou tui ki ai 'Eiki Sea. Pea ka 'osi ia te u 'oatu leva fokotu'u mo e anga 'eku ki'i fakakaukau vaivai ke mou toki me'a p ki ai mo e Hou'eiki.

'Eiki Sea 'i he'eku vakai ki he tohi tangi ko eni 'oku fu'u mata lahi 'aupito 'a e ngaahi me'a 'oku nau fakah mai. Pea 'i he'eku vakai ki ai 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lalahi 'e f 'oku nau tangi mai ki ai ki he Fale Alea ke tau fakahoko Sea.

### **Ngaahi fokotu'u 'e f he tohi tangi l unga mei 'Asitel lia**

Pea ko e 'uluaki ke ta'ofi pea 'oua 'e to e fakangofua 'a e kau *labour hire contractors*.

Ko hono ua 'enau tangi ke fokotu'u ha K miti Fili tau'at ina ke nau fai hono fili mo hono sivi'i 'a e kau toli.

Pea ko hono tolu ko 'enau tangi mai ke to'o 'e he Fale Alea 'a e polokalama toli mei he Potung ue *MIA* ki he Potung ue ki Muli p ko e *Labour*.

Pea ko hono f Sea ko 'enau tangi mai ke fili mu'a 'e he Fale Alea 'a e kautaha ko ia 'oku ui ko e TASWA ke hoko ko e sino 'ofisiale ke nau fakafofonga'i 'a e Pule'anga Tonga 'i 'Aositel lia 'i he ngaahi me'a kotoa p fel ve'i mo e ng ue toli.

'Eiki Sea ko e anga ia 'eku nofo hifo 'o fakam 'opo'opo 'a e tohi tangi ko eni mo 'enau fiema'u mai ki he Fale Alea ke tau fakahoko e tu'utu'uni ki ai 'Eiki Sea. Pea 'i he'eku m hino ki he tohi tangi ko eni 'oku nau kole mai ki he Fale Alea 'o Tonga ke fai mu'a ha tu'utu'uni ki ha ngaahi me'a 'oku nau tangi mai ki ai pea tau fakahoko ia Sea.

Ko e me'a ko u sio atu ki ai Sea 'oku fiema'u ke mou mea'i Hou'eiki 'a e taumu'a mo e kakano 'o e tohi tangi ko eni. 'A ia Sea 'oku fie, 'oku ou fie fehu'i p 'a e ngaahi me'a ko eni Sea.

Ko e 'uluaki ko e h 'a e tu'unga fakalao 'o e tohi tangi ko eni ?

Ua, ko e fehu'i hono uá Sea, ko e h 'a e fel ve'i 'a e tohi tangi ko eni mo e fatongia 'o e Fale Alea ?

Fehu'i hono tolu Sea, ko e h hono lelei 'e ma'u mei he tohi tangi ko eni?

Fehu'i hono f , ko e h hono kovi 'e ma'u mei he tohi tangi ko eni ?

Pea fehu'i hono nima ko e h leva 'a e me'a 'oku totonu ke tau fai ki he tohi tangi ko eni?

Pea 'i he'ene peh 'Eiki Sea 'oku totonu leva ia ke tau vakai'i fakalelei 'aupito ke m hino lelei 'aupito kiate kitautolu Sea.

'I he taimi tatau 'oku totonu p ke tau vakai'i ange mu'a 'a e mahu'inga ke mou mea'i pea u lave'i Sea 'a e ngaahi fatongia t fito 'o e M mipa taki taha 'o e Fale Alea 'o Tonga 'oku makatu'unga ai 'etau 'i Fale ni 'Eiki Sea. Pea 'oku totonu ke 'oua na'a ngalo 'iate kitautolu 'a e ngaahi fatongia t fito 'o e Fale ni Sea.

### **Tokanga ke 'oua fepakipaki he ngaahi mafai pule**

'Oku 'ikai ko ia p ka 'oku ou toe fakamanatu atu p kiate kitautolu ki mu'a pea u hoko atu 'eku fakahoha'a ki he tohi tangi ni 'a e kehekehe 'a e ngaahi mafai pule pea mo e kehekehe 'o e ngaahi fungavaka mo e l volo 'o e ngaahi mafai pule ko eni 'Eiki Sea. Ke 'oua pea 'oua na'a faifai ange kuo 'i ai ha f pakipaki p ko ha f kolosi'aki 'iate kitautolu Sea.

Pea ko 'eku 'uhinga atu ia ki he mafai pule ko e *Executive* 'a ia ko e mafai pule 'uluaki ia 'a ia ko e Kapineti ia mo e Pule'anga 'o 'Ene ' fio. Pea ko hono uá ko e pule ua 'i he fonua ni 'a ia ko kitautolu ia. Ko e Fale Alea ia 'o Tonga Sea. Pea peh foki ki he mafai hono tolu p ko ia 'a e pule tolu 'i he fonua ni 'Eiki Sea 'a ia ko e Fakamaau'anga ia Sea.

'I he ngaahi mafai kotoa ko eni 'e tolu ko eni Sea 'oku 'i ai hono ngaahi ngafa fatongia kehekehe 'aupito. Pea 'oku to e 'i ai p mo honau ngaahi mafai pule 'oku to e kehekehe p mo ia. Pea 'i he taimi tatau ko honau ngaahi tala fatongia mo 'enau ngaahi fakahoko fatongia to e kehekehe p mo ia 'Eiki Sea. Pea 'i he taimi tatau te nau fakahoko ai honau fatongiá mo 'enau ngaahi tu'utu'uni

‘oku to e kehekehe p mo ia. Pea ‘oku fu’u fiema’u ia ke taki taha lele p hono *lane* Sea. Pea ‘oku ‘ikai ke, ‘ikai ke fiema’u ia ke ‘i ai ha taimi te nau f pakipaki ai pea ‘oku ‘ikai p fiema’u ia ha taimi ke nau f kolosi’aki ai Sea.

Pea ‘oku ‘i ai ‘etau lea Tonga ‘oku taka he fonua ‘o Tupou mo Hou’eiki ‘oku peh , ‘oku tupu p ‘etau fa’a h ko ‘etau f hopokaki holo ‘i he siakale kehe ...

**Sea K miti Kakato:** Ko ia.

**‘Akosita Lavulavu:** H fanga he fakatapu ‘Eiki Sea. ‘I he ‘uhinga ko ia ‘oku ou tui ‘i he taimi p te tau feinga ai ke tau f hopokaki he siakale kehé pea ‘e kamata leva ‘etau h mo ‘etau lotu mamahi ‘Eiki Sea. Pea ‘i he ngaahi mafai pule ko eni ...

**Lord Fusitu’a:** Sea ko e ki’i fehu’i p ki he ‘Eiki Fakafofonga p laum lie lelei ...

**‘Akosita Lavulavu:** ‘Eiki Sea ko u kole fakamolemole atu p ke tuku mu’a ke u malanga kae toki ha’u e fehu’i.

**Lord Fusitu’a:** Ko e ‘ai p ke ke to e ki’i fakam hino ange p me’a na’a ke me’a’aki ‘oku ki’i nenefu.

**‘Akosita Lavulavu:** Fakamolemole p ‘Eiki N pele.

**Lord Fusitu’a:** P mu’a, *oh* p ‘i toki ‘ai mei ai p ‘anai. Lelei.

**Sea K miti Kakato:** Ko ‘eku lau kuo mo f me’a’aki moua kau fokoutua atu au heni ko au ko u Sea.

**‘Akosita Lavulavu:** Fakamolemole Sea.

**Lord Fusitu’a:** K taki fakamolemole Sea. Ko ‘eku kole p ke to e ki’i fakam hino mai e me’a na’a ne ‘osi me’a ‘aki ka ‘oku ...

**Sea K miti Kakato:** ‘Oku ‘i ai ha taha ‘oku me’a he Fale ni me’a mai kia au ‘oku ‘ikai ko hono me’a ‘a’au ki h .

**Lord Fusitu’a:** Ko ia. Sea lelei ...

**Sea K miti Kakato:** Pea ko au leva te u toki fai e tu’utu’uni. Me’a koe Ha’apai 13.

**‘Akosita Lavulavu:** M l atu Sea.

**‘Akosita Lavulavu:** ‘I he ngaahi mafai pule ko eni ‘e tolu ‘oku ou lotu p ke tau alea’i ‘a e tohi tangi ko eni ‘i he laum lie tatau Sea pea ‘i he laum lie ‘o e ‘ofa mo e laum lie ‘o e fie tokoni. Pea ke tau vakai ki ai ‘i he lotu ‘oku hangam lie mo e laum lie ‘o e lotu lelei ‘Eiki Sea. ‘A ia ‘Eiki Sea ko e kakai na’e ‘alu he toli fo’i’akau ‘oku ‘ikai te nau fiem lie ki he founga ng ue na’e

fakahoko ange 'e he kau *contractors* kiate kinautolu. Pea 'i he taimi tatau 'oku nau toe fakah 'enau loto mamahi ki he Potung ue *MIA* mo e potung ue ko ia 'a e Pule'anga ki he founa 'oku nau fakahoko'aki 'enau ng ue mo 'enau fatongia. Pea 'i he taimi tatau 'oku h mai leva 'i loto 'a e kautaha 'oku ui ko e *TASWA* p ko e *Tonga Australia Seasonal Workers Association* ko e kautaha 'oku taku 'o peh ko e kautaha 'oku tu'u tau'at ina ko e fie tokoni 'o ng ue ta'etotongi p . Pea ko e taumu'a 'a e kautaha ko eni ke nau tu'u vaha'a ke tokoni 'a e kau, ke tokoni'i 'a e kau ng ue 'oku kau he toli fo'i'akau ke solova 'enau ngaahi palopalema...

<002>

**Taimi:** 1050-1100

**'Akosita Lavulavu:** pea 'oku tau fakam l ai Sea ki he kakai ko ení. Pea ko e me'a 'oku to e mahu'inga hení ko e kakai 'oku 'anautolu 'a e kautaha ko ení ko e kakai Tonga p mo kinautolu Sea. Pea 'oku nau to e fokotu'u mai p 'enautolu kinautolu ke 'oange mo e fatongia ko ení kiate kinautolu Sea. Ne u nofo hifo 'o lau e Tohi Tangi ko ení Sea pea mo 'enau ... pea u nofo hifo 'o vakai'i fakataautaha 'a e kau fakamo'oni he Tohi Tangi ko ení, honau hingoa mo e feitu'u mo honau kolo takitaha Sea. Ko e k toa mo e kotoa 'a e kakai ko eni 'oku nau fakamo'oni he Tohi Tangi ko ení Sea, ko e kakai k toa p mei he v henga Tongatapu 1, Tongatapu 2, Tongatapu 3, 4, 5, 6, 7, Tongatapu 8, Tongatapu 9, Tongatapu 10, pea 'oku 'ikai ha tokotaha ia 'e taha mei he ngaahi 'otu motu tokelaú Sea 'e kau mai ha kau l unga ko eni ko p fakamo'oni he Tohi Tangi ko ení. Pea k taki p Hou'eiki ka mou me'a hifo p ki he Tohi Tangi 'oku 'asi k toa p 'i ai. Pea 'oku toki mahino leva kiate au Sea, ko e ngaahi faingam lie ki he toli, ke 'alu ko ki 'Aositel liá, na'e tuku mo fili kotoa p ia 'i Tongatapu ni Sea. Pea ko 'eku fakakaukaú, na'a kuo taimi ke tuku k toa e toli ia Sea ki Vava'u mo Ha'apai mo 'Eua mo Niua Sea., kae ki'i taitaimi hifo 'a e Tongatapu Sea k taki. Kapau te mou me'a hifo p ki he 'ofisi 'oku nau l unga'i maí, ko e potung ue 'oku nau tu'u p 'i Tongatapu ni Sea, 'a ia ko e Potung ue *MIA* ia pe ko e Potung ue Ng ue Fakalotofonuá. 'Oku mahino lelei p kiate au 'oku ngalingali lahi 'a e feta'emahino'aki 'i he vaha'a 'o e kakai 'oku 'alu he toli, mo e fatongia 'oku fakahoko he Potung ue *MIA* mo e Pule'angá 'i Tongá ni Sea. Ko ia ai 'oku ou fie fehu'i atu 'a e me'a ko ení ki hotau Fale Alea Sea, p ko f 'a e tafa'aki mo e me'a 'i he Tohi Tangi ko ení kuo tu'utu'uni mai ko e ngafa ia mo e fatongia ia 'o e Fale Alea 'o Tongá ke nau solova. 'Oku 'ikai ke u fakafehu'ia 'e au 'a e Tohi Tangi mai, 'enau tangi mai, 'a e tangi mai ko ení Sea, he 'oku 'osi fakangofua p ia he kupu 62 'i he Konisit tone ke fai mai ha Tohi Tangi. Ka ko e me'a 'oku ou fakafehu'ia, 'e aú Sea, ko e h leva e solova'angá? Ko e fo'i lea ko ko e solova, ko 'eku fehu'í p ko e fatongia 'o hai ke ne solová e palopalema ko ení Sea?

**Lord Tu'i' fitu:** Sea k taki ko e ki'i fehu'i p . Ko ho'o me'á 'e Fakafofonga, ko ho'o me'á Fakafofonga ko e tokolahi taha 'o e kau l unga ko ení mei Tongatapu Fika 1? Ko ia ko ? Ko 'eku fehu'í ia m l .

**'Akosita Lavulavu:** Tongatapu k toa.

**Lord Tu'i' fitu:** Na'a ke me'a mai Tongatapu 1. Ko 'eku fehu'í ia. Ta 'oku tonu ke mea'i ia he Fakafofonga Fika 1 'o Tongatapu.



**'Akosita Lavulavu:** Tongatapu k toa p k taki, 'Eiki Sea. Kapau leva te tau peh ko hotau fatongia eni, pea ko 'eku fehu'i hokó leva 'oku peh Sea, pea 'oku anga f f ke tau tali ia ko hotau fatongia? 'Eiki Sea, kapau 'oku 'osi tu'utu'uni mai e Konisit tone 'oku kehekehe 'a e mafai 'o e pule 'uluakí, 'a ia ko e *Executive* ia, pea 'oku kehekehe e mafai pule uá ko e Fale Aleá ia pea kehekehe mo e mafai 'o e pule tolú ko e Fakamaau'angá ia. 'Eiki Sea, koe ngaahi mafai kehekehe ko ení 'e 3 ko ení 'oku totonu ke 'oua na'a 'i ai ha taimi te nau faifai ange kuo nau fepakipaki. Ko e me'a 'oku ou tokanga ki aí Sea, he ko e Tohi Tangi ko ení.

**'Eiki Pal mia:** Sea.

**Sea K miti:** 'Eiki Pal mia. 'Io k taki Fakafofonga. 'Eiki Pal mia?

**'Eiki Pal mia:** Telia na'a ngalo 'ia te au 'a e poini mahu'inga ko eni 'oku 'ohaké. 'Oku ne lave p ko e fatongia 'o hai? Sea na'a ku lave 'anenai, ko e tokotaha ko eni, ko e kautaha ko eni 'oku ne fokotu'u maí, ne tu'o lahi 'emau fakataha 'i he 'Ofisi e Pal miá. Pea 'oku 'at e kautaha ko ení ke nau tohi ki he me'a ko ení. Mahalo kuo 'osi tohi ia. Ko e me'a p ke nau k taki p 'o ki'i talitali, he 'e a'u p ki he me'a ko ena 'oku nau fehu'i mai ki aí. Kapau ko e kautaha ia 'e falala ko ki ai e Pule'angá, ko ia ia te nau fai e ng ué. He 'oku maau 'aupito 'enau fokotu'utu'ú 'anautolu pea 'oku ai 'enau 'ilo lahi 'a nautolu ki he laó mo e anga 'o e founga ko 'oku ng ue'aki 'i 'Aositel liá. Ko ia 'oku ou kole p ki he me'a ko ení, 'e anga f f hono solová? Ko eni 'oku ou fakah atú, kuo tu'uaki pea 'oku 'at ki he kautaha ko ení ke nau tohi ki ai. Pea 'oku ou mahamahalo p ko nautolu p te nau ma'ú. He 'oku m 'opo'opo 'enau fokotu'utu'ú. Ko ia 'oku ou kole p ki ai 'oku fai p ng ue ki ai ka 'oku 'ikai ke ... te'eki ai ke a'u ki he ... ke ki'i kole p ke nau k taki p 'o talitali kae 'oleva ke fai e ng ué.

**Fe'ao Vakata :** Sea

**Sea K miti:** Ko e malanga ena p ko e

**Fe'aomoeata Vakata :** Ko e ki'i tokoni p ia Sea.

**Sea K miti:** Fiema'u p tokoní Vava'u 16? K taki.

**Fe'ao Vakata :** Miniti p 1. Sea 'oku 'ikai ha me'a 'oku fekau'aki mo e me'a ko ení. Ko 'eku ongo'i p Sea 'oku ou ki'i fua'a hono ta'ofi hoku ta'okete, Fakafofonga N pele mei Ongó Niuá ki he'ene tokoní kae faka'at p toengá ia

**Sea K miti:** 'E 'oange p hono faingam lie.

**Fe'aomoeata Vakata :** 'Io m l Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** Sea, ki'i fakamolemole p Sea, ka u ki'i ... 'Oku ai p mo'oni 'a e Fakafofonga Niuá, ka ko e me'á 'e Sea, 'oku ke 'osi mea'i p , ko e fakatonutonu 'oku tuku ke fai e fakatonutonu pea 'e 'i he Feitu'u na leva ke fai ... ko e tokoní 'oku mea'i p he Feitu'u na mo e Falé, kuo pau ke kole ki he tokotaha ho'ona ko taimí p te ne tali 'a e tokoní. Pea kapau 'oku

'ikai ke tali, ko 'ene 'osi ia. Kae fai p he Feitu'u na ia ho fatongiá. 'Oku fu'u ongongata'a p Fakafofonga N pele Niuá ia.

**Sea K miti:** 'Io m l 'aupito e tokoni.

**Lord Fusitu'a:** Sea ko e lau fakafo'ituitui Sea.

**Sea K miti:** K taki, to e k taki 'o me'a ki lalo. Vava'u 16.

**'Akosita Lavulavu:** Sea, kole atu p ki he Hou'eiki ke mou mokomoko p . Mou feinga ke tatau mo mautolu ko mei Vava'ú 'o va'inga loto mokomoko ma'u p Sea.

**Sea K miti:** Ko ia.

**'Akosita Lavulavu:** Ko ia, m l . 'A ia te u hoko atu p 'eku malangá, 'oku mei 'osi Sea.

**Sea K miti:** Hoko atu.

**'Akosita Lavulavu:** Ko e me'a 'oku ou tokanga ki aí 'Eiki Sea, ko e Tohi Tangi ko ení 'oku 'omai ki he Fale Aleá ki he Pule 2 'o e fonuá Sea. Ko e Fale Alea 'o Tonga ke nau solova. Ka ki he 'eku tuí na'e totonu ke fai tu'utu'uni p K mití ia ke 'ave fakahangatonu Sea ki he feitu'u 'e lava solova aí. Ka neongo ia kuo 'osi a'u mai ki heni Sea.

**S miu Vaipulu:** Ki'i fakatonutonu atu p Sea.

**Sea K miti:** Fakatonutonu.

### **Fakatonutonu ko e Kupu 8 Konisit tone 'oku fakamafai'i tohi tangi mai ki Fale Alea**

**S miu Vaipulu:** Feinga p ke fakatonutonu ke tau maau p mo 'alu p . 'Uluakí p fakatonutonu Sea, ko e kupu ko 'oku ne fakamafai e Fale Aleá ko e kupu 8, 'ikai ko e kupu 62 'o e Konisit tone. Ke 'omai e Tohi Tangí ko e Tohi Tangí ki he 'Ene 'Afió p mo Fale Aleá. 'ikai ke ai ha Tohi Tangi ia ki he Pule'angá. 'A ia ko e Fale Aleá leva 'oku 'i ai e mafai ke ne fai e ng ue ki aí 'Eiki Sea.

**Sea K miti:** M l . M l e tokoní.

### **Tokanga ki he ngaahi tefito'i fatongia tefito 'a e Fale Alea**

**'Akosita Lavulavu:** M l . 'Eiki Sea mo Hou'eiki, 'oku ou to e fie 'oatu p mo e fehu'i ko ení ke mou to e me'a p ki ai. Ko e h 'a e fatongia tefito 'a e Fale Alea 'o Tonga? 'I he anga 'eku ma'u vaivaí Sea, 'oku 'i ai e ngaahi fatongia tefito lalahi 'e 6 'o ha Fakafofonga 'i Fale Alea ni. Ko e 'uluakí Sea, ko 'enau fa'u lao. Ko honau fatongia 'uluakí, ko e fa'u e ngaahi lao 'o e fonuá. Ko e uá, ko e fa'u e ngaahi fokotu'u faka-Fale Alea ke alea'i mo tokoni ki he Pule'angá ki hono fakalele 'a e fonua ni. Ko hono tolú, ko hono vahevahe atu e patiseti mo hono alea'i mo hono tokanga'i ke malu mo faka'aonga'i lelei. F , ko hono vakai'i mo alea'i 'a e ngaahi Fakamatala Fakata'u 'a e ngaahi Potung ué p 'oku malu mo fakahoko lelei 'a honau fatongiá 'o fakatatau mo

e patiseti na'e vahe atu ki ai. Nima, ko e talangofua kakato ki he 'Ene 'Afió ko e Tu'i 'o Tonga mo e Konisit tone 'o e fonuá pea mo hono ngaahi lao ke kei Tonga p 'a Tonga 'Eiki Sea. Pea ko hono faka'osí Sea, ko hono 'omai 'a e le'ó 'o e kakai e fonuá mo 'enau ngaahi fiema'ú 'o kau ai 'a e ngaahi 'a'ahi faka-Fale Aleá pea mo e ngaahi Tohi Tangí pea mo e ngaahi fiema'u kehekehe p 'a e kaki 'o e fonuá 'oku peh 'oku totonu ke alea'i 'i Fale Alea ni. 'Eiki Sea, ko e fatongia tefito 'o e pule 'uluakí p ko e Pule'angá, ko hono fakalele 'a e Pule'angá mo e fiema'u 'a e kakai e fonuá. Pea ko honau fatongiá ke fa'u ha ngaahi lao fo'ou, ngaahi tu'utu'uni fo'ou, mo fakalelei'i ha ngaahi tu'utu'uni 'oku 'ikai ke sai mo fiem lie ki ai e kakaí 'Eiki Sea, pea nau fakah mai ki Fale Alea ni. Pea ko e ngaahi tu'utu'uni ng ue mo hono fakalele potung ué ko e me'a ia 'a e Pule'angá 'Eiki Sea. Ka faifaiange kuo 'i ai ha taimi kuo 'i ai ha loto mamahi pe ko ha ta'efiem lie ha taha ki ha taha p ko ha t kehekehe mo ta'efiem lie 'o 'ikai ke lava 'o solova 'i ha fa'ahinga me'a 'Eiki Sea, pea 'oku toki 'ave leva ia ki he Pule 3. Pea ko e mafai pule hono 3 'o e fonua ni Sea, 'a ia ko e Fakamaau'angá ia Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** Sea, ki'i fakatonutonu atu mu'a e Fakafofongá fakamolemole.

**Sea K miti:** Fakatonutonu.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko e fakatonutonu atu e Feitu'u na. Foki foki mai ki he l pootí, he 'oku ke me'a koe ia ki he fokotu'utu'u fakapule'anga. Me'a mai mu'a he l pooti he 'oku ke me'a mai ke ia 'i he *structure* ko 'o e ng ué 'a e Pule'angá. Kae fakamolemole ko e tu'o fiha ho'o ng ue mai 'aki, pule 3, 'oku mau ki'i tokanga atu ki he me'a ko ení fekau'aki mo e si'i faingata'a'ia. Kapau 'oku me'á pea tau 'ai ki he K mití p ko e 'ave p ki he Pule'angá, ke to e 'ave p tata'o 'o e me'a tatau.

**'Akosita Lavulavu:** Sea, kuo u kole fakamolemole atu ki he 'Eiki N pele, ko e anga p eni Sea 'eku feinga ke to e ki'i mahino ange mo to e ki'i maama ange Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** Sai. 'E Fakafofonga, ke fakatonutonu atu Sea. Fuoloa, ko e me'a atu e ni'ihí mo e k toa e Hou'eiki ko ená kuo nau mea'i lelei 'a e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai.

**'Akosita Lavulavu:** Ko e ki'i fakamanatu p 'Eiki N pele.

**Lord Tu'ilakepa:** 'O 'o t 'oku sai. Kuo u tukulolo atu. Ta 'oku sai. Hoko atu e Feitu'u na ia, ta 'oku ifo. Ifo 'aupito e fakamanatú.

**Sea K miti:** Sio ko e laum lie lelei ia 'oku ma'u he 'Eiki N pele Fika 2. Ko e h e 'uhinga e kau tu'u ko ená? Mo me'a hifo. Hoko atu.

**'Akosita Lavulavu:** 'Osi e taimi?

**Sea K miti:** Hoko atu koe ko au 'oku ou peh atu ko ke tau me'á. Te'eki ai ke u peh atu ke tau m l l .

**Lord Tu'i' fitu:** Sea, ki'i fehu'i p ki he Fakafofonga fakamolemole. M lie 'aupito. Kuo u sai'ia 'aupito au he'ene me'á. 'Oku ho'ata mai e loto e kakaí 'i he l pooti na p 'oku t palasia 'i

ha tafa'aki ha tafa'aki 'a e loto e kakaí. 'Oku ho'ata mai kitu'a e ng'ue 'a e Pule'angá 'i he l pooti ko ená? Ko ia p Sea.

**Sea K miti:** M l .

**'Akosita Lavulavu:** 'Eiki Sea, 'oku ou fie tuku p ke u fakama'ala mo fakamatala ke mahino 'aupito Sea.

**Sea K miti:** Hoko atu koe.

**'Akosita Lavulavu:** M l Sea. 'A ia 'e toki ala mai leva 'a e Fakamaau'angá 'o fakahoko honau fatongia ko e fakamaau'i p ko hai 'i he kakaí mo e Pule'angá 'oku hala mo tonu 'o kapau he'ikai ke nau lava ke solova p 'enautolu 'a e ngaahi palopalema ko ení, 'ia kinautolu p Sea. 'A ia ko e sitepu faka'osí leva ia Sea, ko e 'ave ki he Fakamaau'angá ke fai ha hopo 'i he ta'efiem lie ko ia mo e ngaahi t kehekehe ko iá Sea. 'Eiki Sea, mou k taki fakamolemole p ko e me'a ia 'oku ou hoha'a ki aí ke malu'i ho Fale 'Eikí ni Sea mo ho ngeiá Sea.

**Lord Tu'ilakepa:** Sea, ki'i fakatonutonu mu'a ... Fakatonutonu e Fakafofongá fakamolemole ki he Feitu'u na. He'ikai lava ke tau faka'ilo 'a e kau *contractor* he 'oku nau nofo 'Aositel lia nautolu. 'Ikai ke lava ia 'o 'ave ki he Fakamaau'anga hení.

**'Akosita Lavulavu:** Kole fakamolemole atu Sea, 'oku 'ikai ke u talaatu 'e au ke faka'ilo 'a e kau *contractors*. Fakamolemole N pele

**Lord Tu'ilakepa:** Ka ko e h e 'uhinga 'a ho'o me'a ki he 'isi ko iá? Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha fel l ve'i pea mo 'etau l pootí, pea 'oku tonu ke 'oua te ke me'a ki he 'isi ko iá he 'oku 'ikai ai ha fel ve'i 'e taha mo e ...

**Sea K miti:** Sio ko e toki taimi eni ke mou me'a hake aí. Mou me'a hake ka tau tuku.

(Na'e ki'i *break* heni 'a e Fale)

<003>

**Taimi:** 1115-1130

**S tini Le'o:** Me'a mai 'a e Sea 'o K miti Kakato, Hon. Penisimani Fifita.

**Sea K miti Kakato:** Tapu mo e 'Eiki Minisit 'o e Kau Tau 'o 'Ene 'Afió, peh 'a e fakatapu ki he Hou'eiki e fonuá. Tapu mo e kau Fakafofonga 'o e Kakaí. 'E Hou'eiki! Tau hoko atu 'a e feme'a'aki 'i he kaveinga ko eni, pea 'e hoko atu p 'a e malanga 'a Vava'u 16 ke 'osi.

### **Tokanga ke malu'i mo pukepuke ngeia e Fale Alea**

**'Akosita Lavulavu:** M l Sea. 'A ia Sea, k taki fakamolemole p , ka ko e me'a 'oku ou hoha'a ki ai 'Eiki Sea, ke malu'i ho Fale 'eiki ni, mo hono ngeia Sea. Pea ke tau kei pukepuke p ke malu 'etau Konisit toné, ke kei kehekehe p hotau mafai, ke 'oua na'a faifai ange ha taimi Sea, kuo

hoko 'a e Fale Alea 'o Tongá, ko ha fale hopo, p ko ha Fale Fakamaau'anga Sea. Pea ko u to e tokanga na'a tau matavalea Sea, ka tau feinga kitautolu ke tau hala loto'api 'i he pule 'uluaki mo e pule tolu 'o e fonua ni Sea. Ko ia ai 'Eiki Sea 'oku ou fakatokanga atu ai, ko hotau tefito'i fatongia 'o e Fale Alea 'o Tongá, ko e Fale Fa'u Lao, ka 'oku 'ikai ko ha Fale Fakamaau'anga eni, pea 'oku 'ikai ko ha Fale fakatonutonu eni, p ko ha Fale Hopo eni Sea.

### **Fakatonutonu kau Fakamaau'anga he fatongia e Fale Alea**

**Lord Nuku:** Sea, ke u ki'i fakatonutonu atu ai. Ko e Fale Alea 'o Tongá, 'oku 'i ai hono fatongia faka-Fakamaau'anga. Ko e 'uhingá p ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua 'oku fai e Fakamaau'anga kau ia 'i he fatongia 'o e Fale ni ke mea'i 'e he kakai 'o e fonua

**Sea K miti Kakato:** M l . Fakatonutonu eni.

**'Akosita Lavulavu:** M l Sea. 'I he taimi tatau Sea, 'oku mahino p kiate au 'oku 'i ai 'enau totonu ke nau tangi mai ki he Fale ni, ka 'oku 'iate kitautolu p Hou'eiki ke fai hotau fakapotopoto tahá, pea tau malu'i ke 'oua na'a tau hala loto'api 'i he ngaahi mafai ko eni 'e tolu kuo u 'osi fakahoha'a ki ai Sea. Ka tau kei faka'apa'apa'i p 'a e Konisit tone pea mo e kehekehe 'o e ngaahi ngafa fatongia mo e lao hotau fonua ni 'Eiki Sea.

### **Fokotu'u tukuatu tohi tangi ki he Pule'anga fai 'enau ng ue ki ai m hina 'e l**

'I he 'ene peh 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu mo fokotu'u atu ki he Fale Alea, ke tau tali p mu'a 'a e Tohi tangi ko eni, pea tuku atu ki he Potung ue Fakalotofonuá pea mo e Pule'anga, ke nau solova 'a e pal palema ko eni Sea, 'i loto p 'i he m hina 'e taha. Pea ka 'osi 'a e m hina 'e taha Sea, pea kole atu leva ki he Pule'anga ke nau 'omai ha l pooti ki he ola 'enau ng ué. 'Oku ou tui Sea, 'e ki'i fakapotopoto ange ia 'Eiki Sea. Ko hono solova'anga 'o e ....

**Lord Tu'ilakepa:** Sea, ki'i fakamolemole, kole p ki he Fakafofonga p 'e lava p ke u ki'i fehu'i atu p ki ai, 'a e 'uhinga ko 'oku me'a mai ki ai p 'e tali 'e he Fakafofonga.

**'Akosita Lavulavu:** 'Eiki Sea, ko u kole fakamolmole p ki he 'Eiki N pele, ka 'oku meimei 'osi 'eku ki'i malanga fakamolemole.

**Lord Tu'ilakepa:** Ko 'eku 'ai p keu fehu'i ange ki ai ki he me'a 'oku ke me'a mai ki ai. Koe'uhí ke ki'i tokoni mai ange. Ka te u poaki ki he Sea, 'osi p ia pea ke hoko atu p ho'o malanga 'au.

**'Akosita Lavulavu:** 'Eiki Sea, kole atu p ke u....

**Lord Tu'ilakepa:** 'Oua te ke manavasi'i!

**'Akosita Lavulavu:** Hala mo ha manavasi'i N pele!

**Lord Tu'ilakepa:** Pe'i tukuange mai ke u ...kole p ...

**Sea K miti Kakato:** Ko ia! Ko e fehu'i p 'a e lolo ki he lolo.

## Tokanga ki he m hina ‘e 4 ne ‘osi tukuatu e launga he toli ki he Kapineti

**Lord Tu’ilakepa:** ‘E sai p ? M l . Ko ‘eku fehu’i p ‘aku ia ki he Feitu’u na. ‘Oku ou fakam l atu au ki ho’o...ka ke me’a hifo ki he Tohi tangi. Na’e ‘osi ‘ave ‘a e l pooti ko eni ’i he ‘aho Falaite 24 ‘o Sune, 2016. Toe ‘oatu ‘i Siulai ‘o ‘ave ki he Kapineti kotoa, ‘i he ‘aho 15 ‘o Siulai, 2016. ‘A ia ko Sune, Siulai, ‘Akosi, Sepitema, ‘Okatopa, fu’u l loa ka ko ‘eku ‘atu ki he Feitu’u na ke ke to e ki’i ...’Oku ou fiema’u p ke ke ki’i laum lie lelei ke tau ng ue ki he...

**‘Eiki Minisit Fonua:** Sea, ke u ki’i tokoni p .

## Taukave Pule’anga ‘osi fai ‘enau ngaue ki he launga he toli ‘i ‘Asitel lia

**Sea K miti Kakato:** Me’a mai ‘Eiki N pele.’Eiki N pele na’e ‘osi me’a atu ‘a e ‘Eiki Pal mia ‘oku ‘osi fai ‘a e ng ue ki ai. M l Sea.

**Lord Tu’ilakepa:** Sea, ko e me’a maheni eni ‘o e ‘api ko eni ‘a e ‘osi ng ue ki ai. Ko u kole atu ke to’o ia, tuku hono ng ue ‘aki ‘a e lea ko ia. Mou toe me’a mai ‘i ha me’a fo’ou, tuku mai ke mau ng ue ki ai, tuku atu pea ‘osi ‘a e mahina, tuku mai ke mau ng ue ki ai...faifai pea tuku ‘aki ‘a e Fale ni, tuku mai tuku mai..

**‘Eiki Minisit Fonua:** Tuku mai ke mau ng ue ki ai Sea. M l Sea.

**Lord Tu’ilakepa:** Ko u kole atu ki he Fakafofonga ke ki’i ‘ange ha’o ..

**‘Akosita Lavulavu:** ‘Eiki Sea, ko u kole fakamolemole p heni ki he Feitu’u na Sea, pea peh foki ki he ‘Eiki N pele, ka ‘oku ‘ikai ke u fie tali ‘e au ha fehu’i Sea, he ‘oku ‘ikai ke u Pule’anga au Sea. ‘Oku ou ha’u p au Sea, ke u ki’i fakama’ala’ala ...

**Sea K miti Kakato:** Malanga koe ke ‘osi he ‘oku m lie ho’o malanga.

**‘Akosita Lavulavu:** M l Sea. ‘A ia Sea, ‘oku fiema’u ‘a e ngaahi ’a ia ‘e fiema’u ha ngaahi..

## Tokanga ki he tokosi’i kau M mipa Kapineti ‘i Fale Alea

**Lord Tu’iha’angana:** Sea, k takai kou toki fakatokanga’i hake. Ko e Minisit Pulé p ‘oku me’a mai h . Ko e Pule’anga mahalo ‘oku ...na’a ‘oku ‘ikai ke nau fie fanongo kinautolu ki he malanga..

## Tali Pule’anga lava atu kau M mipa Kapineti tali h ’ele mai ‘a e Tu’i

**‘Eiki Minisit Fonua:** Ko e fehu’i m lie ‘a e N pele Sea. Kapau ‘e ‘omai ha ki’i faingamalie ke u ki’i lave atu ki ai. ‘Oku ‘i ai ‘a e kole fakamolemole ki he Feitu’u na, kae ‘uma’ ‘a e Sea ‘o e Fale Alea, na’a peh ‘oku mau faka’api’i ‘a e Fale ni. Mole-ke-mama’o Sea, tau mai ‘a e h ’ele, ko e h ’ele ‘oku tau mai he ho’at ni Sea, ko hono ‘uhinga ia ‘oku fai ai ‘a e ki’i puli ko eni.

**Lord Tu’ilakepa:** Ko e ha ko ‘oku ke to e me’a ai ‘a e Feitu’u na hena? Na’e tonu ke ke me’a mo e Feitu’u na?

**Lord Ma’afu:** Ke u ‘alu mo au? Sai p ia kapau ‘e loto ki ai ‘a e Sea.

**Sea K miti Kakato:** ‘Eiki Minisit ! Na’a ku lave’i p ‘oku h ’ele mai hotau Haú, pea ko e me’a ia ‘oku totonu ia ke fai ia, ke me’a atu ki ai ‘a e Pule’anga. M 1 . ‘Eiki Nopele fika 3 ‘o Tongatapu

**Lord Tu’ivakan :** Ko e me’a ko ‘oku fakahoko mai ‘a e liuaki mai ‘a e h ’elé he tahá, pea na’a ku peh ‘e fe’unga p ki he 12, he ‘oku haafe houa p ‘a e lele ki mala’e. Ka ko eni ‘oku te’eki ke hoko ‘a e 12, na’e ‘ai ke tau tuku kotoa he 12, he ‘oku ‘i ai ‘a e ... ‘e me’a ki he me’a faka’eiki, ka mou me’a kimoutolu ki he ...

**Sea K miti Kakato:** Fakatonutonu!

**‘Eiki Minisit Fonua:** Ko e ‘osi si’i ‘a e 12 ‘oku tau mai ai ‘a e h ’ele, pea na’e fai p ‘a e tokoni ki he me’a faka’eiki ‘a e Sea ‘o e Fale Alea, ko e ‘ai ‘a e mala’e. M 1 Sea.

### **Tokanga ‘oku ‘ikai ke faka’apa’apa’i ‘e he Pule’anga ‘a e Fale Alea**

**Lord Tu’ivakan :** Ka ko u tui p Hou’eiki, ko e ngaahi me’a peh ‘oku totonu p ke fakahoko mai ki he Falé, ke ‘ilo he ‘oku mahino ‘oku ‘ikai ke nau ‘i heni kinautolu, mahino p ‘oku ‘ikai ke mou fu’u faka’apa’apa’i ‘a e Falé, he ‘oku te’eki ke ‘omai ha fa’ahinga kole ki he Fale Alea ke tali ho’omou poaki mei he Falé.

**Sea K miti Kakato:** ‘Oku ‘i ai ‘a e mo’oni ‘a e ‘Eiki Sea.

**‘Eiki Minisit Fonua:** Sea, ko e me’a ia ‘oku fai atu ai ‘a e kole fakamolemole, ‘oku ‘ikai ke u kumi ha tonuhia. Mo’oni lahi ‘a e Sea ‘o e Fale Alea, fie me’a, mau t nounou ko e me’a ia ‘oku fai atu ai ‘a e kole fakamolemole Sea. M 1 .

**Lord Tu’i’ fitu:** Ko ‘eku fehu’i p ‘aku ki he Fakafofonga? ‘Oku ke ongo’i ‘oku tali lelei ho’o me’a ‘oku fokotu’u ‘i he pongipongi ni? P ‘oku ongo’i ‘oku ma’ama’a p ho’o me’a mai? He ‘oku ‘ikai ke ‘i heni ‘a e Pule’angá? Ko e h ho’o me’a? M 1 .

**‘Akosita Lavulavu:** ‘Eiki Sea, ko u kole fakamolemole atu p ki he Feitu’u na Sea. Ka ko eni ‘Eiki Sea, ko e meimei ‘osi eni, meimei houa eni ia ‘a e fakamalanga Sea, lahi ‘a e ...

**Sea K miti Kakato:** Me’a mai koe.

**‘Akosita Lavulavu:** Ka ko u kole atu p Sea, tuku meimei ‘osi Sea.

**Sea K miti Kakato:** M 1 .

**Lord Nuku:** Ko ‘eku ki’i kole atu p ki he Feitu’u na. Ko e mahu’inga foki ‘o e Fale ni, ke kakato ‘a e ngaahi tupé ‘i Fale ni.

**Veivosa Taka:** Sea, ko ‘eku fakatonutonu atu.

### **Fokotu’u ke liliu ‘a e Fale kae fai hano p loti’i ke toloi**

**Lord Nuku:** Ko e kole atu ko e ng ue mahu’inga ko ‘oku me’a ki ai. Ka ‘oku me’á pea tau toloi ke ‘aonga ‘etau malanga, he ko e fokotu’u mai ke ‘ave ki h ....

**Sea K miti Kakato:** Hou’eiki! ‘Oku ‘ikai haku mafai ‘oku ke toloi ‘a e Falé, ko e mafai ia ‘o e Fale Alea.

**Lord Nuku:** Ko ia! Koe ‘uhinga ia ‘a e fokotu’u atu Sea, kae liliu ia ‘o Fale Alea, kae fai ‘a e fokotu’u ki ai.

**‘Eiki Minisit Fonua:** Ko ‘eku poupu atu p ki he N pele ‘Eua. ‘Oku mo’oni p na’a ngali me’a ‘o peh ‘oku mau fakama’ama’a, pea kapau ko e fokotu’u ia Sea, ‘oku tali lelei p ‘e he Pule’anga, kapau ‘e loto ki ai ‘a e Sea ‘o e Fale Alea.

**Veivosa Taka:** Sea, ko ‘eku fakatonutonu. Tapu pea mo e Feitu’u na pea tapu mo e Fale ‘eiki. Sea, ko ‘eku kole atu p ‘a’aku, ko ‘etau tuku ‘oku lolotonga ma’u p ‘a e *quorum* ‘o e Fale ni, pea ko e ‘uhinga ia ‘oku ou poupu hake ke fakatonutonu atu ke ‘ai ke tau m l l ‘oku lolotonga kakato p hotau *quorum*. M l Sea.

**Lord Nuku:** Kapau ko ia pea fokotu’u atu ke tau p loti’i ke liliu ki h kapau ka ko e Fokotu’u atu ke tau liliu ‘o Fale Alea, kae fai ki ai ‘a e Fokotu’u he ‘oku ‘ikai ke mafai ‘a e Feitu’u na.

<004>

**Taimi** 1130-1140

**Vili Hingano:** ...’e Sea.

**M teni Tapueluelu:** Sea ka u ki’i fakahoha’a faka’osi atu ai leva he Sea Fale Alea. Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e K miti Kakato kae peh kihe Hou’eiki M mipa.

**Sea K miti Kakato:** Ko ho’o malanga?

**M teni Tapueluelu:** Ko e ki’i fakanounou p ‘e ‘Eiki Sea. Ko e fokotu’u ‘e ‘Eiki Sea ko hono ‘uhingá he kuo lahi ‘a e fokotu’u mai ko ke tau ki’i m l l , ko hono ‘uhinga he ko e ‘Eiki Minisit p ‘e ua ‘Eiki Sea. ‘Oku ua ‘a e fokotu’u he taimi ni, ko e fokotu’u ke ‘ai ha K miti Fili, pea fokotu’u ‘e taha ke ‘ave ki he Pule’anga, k ko e me’a he kuo mei ‘osi ‘a e fakamalanga ko ena ‘a e Fakafofongá ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou fokotu’u atu, f f ke ‘osi ai leva ‘ene fakamalanga pea tau ki’i m l l ai Sea ‘o liliu ‘o Fale Alea kae toloi ke faka’osi p ‘ene ki’i malanga. Ko e me’a fakamamahi ka ko e ta’e’osi ‘Eiki Sea, ke lava ai leva ‘o fakakakato ‘ene me’a ‘Eiki Sea ke hoko hoko lelei, ko ‘ene ‘osi p ia pea ‘oku ou fokotu’u atu tau liliu ‘o Fale Alea ka tau ki’i m l l ai ‘Eiki Sea he ‘oku fakapotopoto ‘a e fokotu’u, neongo ‘oku ma’u ‘a e *quorum* ko eni ....

**Sea K miti Kakato:** Sai, mo me’a ki lalo.

**Vili Hingano:** Ko e ‘uhinga p kapau ‘oku toe ‘a e ki’i miniti ‘e nima, pea kapau ‘oku kei toe lahi ia Sea ‘oku tonu p ketau ki’i ...mahalo ‘e fakapotopoto p ke toki faka’osi ‘apongipongi.

**M teni Tapueluelu:** Ko e fokotu’u atu ia Sea.

**‘Akosita Lavulavu:** Sea kole fakamolemole atu ko Vava’u 16 ‘oku ‘ikai ko Ha’apai 16 au fakamolemole Sea, ko ia p .

**Sea K miti Kakato:** Vava’u 16 k taki, k taki.



**‘Akosita Lavulavu:** Fakam l atu Sea ‘i he ki’i tuku mai ‘a e ki’i taimi ke u faka’osi ai leva ‘eku ki’i malanga, meimei ‘osi Sea. ‘A ia Sea ‘oku fiema’u ‘a e ngaahi tu’utu’uni ng ue fo’ou, founa ng ue fo’ou, laum lie ‘oku fo’ou, pea mo ha loto lelei mo e loto ‘oku hangam lie ke fakahoko ‘aki ‘a e ng ue ko eni ‘Eiki Sea.

**Sea K miti Kakato:** Sio ko e me’a ‘oku talamai ko e loto lelei, loto hangam lie, m l .

**‘Akosita Lavulavu:** Fakafeta’i Sea.

### **Kole foki mai fakamalanga ki he tohi tangi hono fakaehaua’i kau ng ue toli**

**Lord Nuku:** Sea ‘oku ou ki’i fakatonutonu atu, ko e Tohi Tangi ko e faka hua’i, ngaahi kovi’i ‘a e kau ng ue ko eni, ‘oku ‘ikai ko e founa ng ue, ko e totonu ko ‘a e kakai ko eni ‘oku tohi mai ‘i he Tohi Tangi ke foki mai ‘a e me’a ki ai. Lolotonga ‘oku ‘i ai p ‘a e founa ng ue ‘a e Pule’anga ‘oku lelei Sea k koe’uhi kae foki mai ki he Tohi Tangi ‘uhinga ‘enau Tohi Tangi mai, koe’uhi ko e fakaehaua ‘enau totonu, fakap pula’i, lohiaki’i, ko e me’a ia ‘oku tonu ke fai ki ai ‘a e feme’a’aki ‘a e Fale, ke tau ng ue, ko e founa ng ue ...

**‘Akosita Lavulavu:** M l Sea

**Lord Tu’iha’angana:** Fakatonutonu atu, ‘e Sea k taki ‘oku ou pou pou atu ki he faka’osi ‘a e Hou’eiki ke tuku ‘enau fa’a fakatonutonu kae lau’i mai ‘a e fo’i malanga ke ‘osi ke a’u mai ki he me’a ...he oku nau fakatonutonu nautolu ‘oku ‘ikai ke tali ia ‘e he ...

**Sea K miti Kakato:** ‘E Hou’eiki ko e fakahoha’a p ‘eni ‘a e fefine ‘e taha matematé ‘i he Fale Alea ‘o Tonga, ko e ta’u eni ‘e fiha ‘oku te’eki ai ke ‘i ai ha Fakafofonga Fale Alea fefine heni, pea ko e tahataha ‘ene me’a kuo tu’u ‘o fakatonutonu, tu’u ‘o fakatonutonu, tu’u ‘o fakatonutonu, tu’u ‘o fakatonutonu, mahalo ‘oku ou laulau atu mahalo ‘oku a’u ‘o toko 17, mou laum lie lelei Hou’eiki.

### **Tokanga ki he kakano e tohi tangi fekau’aki mo e l unga he toli**

**Lord Nuku:** Sea ko e ng ue ko ‘a e Fale ko e ‘asenita ka ‘oku ‘ikai ko e faiako ia ‘i he Fale ni ki he founa ng ue. Ko e ‘uhinga ‘eku fakahoko atu Sea ko e ngaahi kovi’i, taa’i, t palasia k k a’i, fakamanamana’i, fakailifia’i, ko e ‘uhinga ia ‘a e Tohi Tangi, p ko hai ‘e fai ki ai ‘a e ng ue ‘a e Fale.

**Sea K miti Kakato:** Ko ia.

**Lord Nuku:** Ko e ‘uhinga p ia ko ‘eku kole atu p ‘a’aku Sea, faka’ofo’ofa ‘a e malanga ia kae foki mai ki he tefito’i, tefito’i ‘uhinga ‘o e Tohi Tangi. Ko e me’a p ia ‘oku fai atu ai’a e kole atu ia ki ai Sea.

**Sea K miti Kakato:** Na’a ku ‘osi fakahoko atu p ‘anenai ko e ngaahi tohi eni ia ‘e tolu ‘oku ha’u k toa p ia ‘o fa’o ‘i he ‘asenita 6.1, ko e fokotu’u faka Fale Alea fika 28/2016, mo e Tohi Tangi fika 6/2016 mo e l pooti ‘a e kautaha kuo lesisita ‘a e kautaha. Ko e fo’i me’a kehekehe ia ‘e tolu kuo mou ‘omai pea fa’o k toa h , pea ko e malanga ko ‘oku ha’u k toa p he fo’i tolu ko

ia. 'A ia ko e me'a ko eni 'oku 'uhinga ki ai 'a e Fakafofonga ko eni 'o 'Eua 'oku 'uhinga ia ke nofo p ki he fo'i me'a 'e taha ko e Tohi Tangi.

**Lord Nuku**: 'Ikai ko e Tohi Tangi ko hono naunau na'e fononga mai mo e Tohi Tangi 'a e l pooti ko 'a e *TASAW*, pea mo e ngaahi naunau, ko e naunau ko ia ko e tokoni ki he Tohi Tangi, 'a ia ko e Tohi Tangi ko ia 'a e sino'i ng ue, pea mo e ' l pooti ko ia fekau'aki mo ia. K ko e 'uhinga ia p kole atú Sea koe'uhí ko e Tohi Tangi ko e naunau ko ko na'e ha'u mo ia ko e ngaahi fakakaukau ia 'i tu'a na'e 'omai ko e pou pou ki he Tohi Tangi 'Eiki Sea. M l Sea.

**Sea K miti Kakato**: M l , faka'osi.

### **Tokanga ki he masiva loto lelei he ngaahi Potungae Pule'anga**

**'Akosita Lavulavu**: Fakam l atu Sea, fakam l atu ki he 'Eiki N pele, 'Eiki Sea ko e k 'o e me'a ko eni Sea ko hotau lotó, lotó p 'e taha Sea ke lelei, fu'u fiema'u ha kakai 'oku loto lelei Sea, pea mo ma'u ha laum lie 'oku lelei ke nau fakahoko 'aki honau fatongia ki he kakai 'Eiki Sea, he ko e me'a ia 'oku masiva 'i he ngaahi Potung ue 'a e Pule'anga 'i Tonga ni Sea ko e me'a ko e loto lelei. 'Eiki Sea 'oku fu'u honge loto lelei' aupito 'aupito 'a e ngaahi ...

**Lord Nuku**: Sea ko e 'uhinga ia 'a e fakahoha'a atú Sea kapau ko e 'uhingá 'oku ne hanga 'o peh 'oku 'ikai ke loto lelei 'a e kau ng ue, 'ikai, ko 'emau 'uhinga 'emau fai atu 'a e ' me'a ko eni 'o fai 'i he loto lelei mo e loto tau'at ina koe'uhi ke foki mai ki he me'a ko 'oku mamahi ai 'a e kakai ko eni. Ko e me'a p ia 'oku fai ki ai 'a e kole.

**Sea K miti Kakato**: Sai, m l tau fononga 'i he loto lelei ko e tu'utu'uni atu 'a e Sea 'i he loto lelei, me'a mai 'a Vava'u 16 loto lelei, tau fononga 'i he loto lelei.

**'Akosita Lavulavu**: M l Sea. 'A ia 'oku fu'u honge loto lelei 'aupito 'a e ngaahi loto'i Potung ue 'i Tonga ni Sea 'i he loto faka'apa'apa mo'oni kiate kinautolu Sea. Pea 'oku fu'u fiema'u ha kakai 'oku loto lelei ke nau ...

**'Eiki Minisita Fonua**: Sea fakatonutonu atu.

**Sea K miti Kakato**: Fakatonutonu.

**'Eiki Minisit Fonua**: 'Ikai ke u 'amanaki te u a'u 'o fakatonutonu'i 'a e Vava'u 16 Sea. Ko 'eku kole p ki ai ke 'oua mu'a 'e sio ki he loto 'oku 'ikai ke a'u ia ko e tokotaha kehe ia 'oku lava 'o 'ilo 'a e loto 'o e kakai, me'a p ia 'i he l pooti.

**Sea K miti Kakato**: Fakafolofola 'a e fo'i fakatonutonu ia ko eni, hoko atu.

**'Akosita Lavulavu**: Fakam l atu ki he 'Eiki Minisit Sea, 'a ia 'Eiki Sea mo Hou'eiki kapau te tau ma'u ha loto 'oku lelei ki he 'etau ng ue 'oku fai ko hono ola Sea ko e fua 'oku lelei pea 'e fiefia 'a e kakai 'Eiki Sea, 'a ia kapau leva te tau ma'u ha loto 'oku kovi mo ha laum lie 'oku kovi ki hono fakahoko fatongia ki he kakai ko e fua 'e ma'u mei ai Sea ...

**Lord Tu'ilakepa**: Sea, Sea ki'i fakamolemole 'e sai p ko 'eku fie lea ko ...

**‘Akosita Lavulavu:** ‘Eiki Sea ‘oku ou kole fakamolemole p Sea ‘oku meimei ‘osi Sea, setesi p ‘e taha Sea.

**Lord Tu’ilakepa:** ...ki he Feitu’u na, tuku ‘a e Fakafofonga, tuku kau lea atu au ki he Feitu’u na.

**Sea K miti Kakato:** ‘Oleva ke me’a mai .

**Lord Tu’ilakepa:** ‘Oku ou ‘ai atu ki he Feitu’u na ko e Fale ni ka ‘i ai ha me’a ‘oku ‘i ai ha taha ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku me’a atu ki ai, pea ‘oku fulihi leva ‘ete t’onga malanga koe’uhi he ‘oku ‘ikai ke feh hoa lelei ia mo ‘etau me’a ‘oku fai. Ko e loto lelei ‘oku ne ‘osi me’a mai ‘aki ‘oku ‘ikai p fulihi ‘ene malanga, ‘oku mahino mai kiate au ‘oku hiki malanga ia ‘i he *laptop* p ko e pepa ko pea he ‘ikai ke t e lava ‘o liliu ia. Ko e me’a ia ‘oku ou kole atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, liliu ‘ene founa he ‘oku ...

**Veivosa Taka:** Ki’i fakatonutonu atu Sea

**‘Akosita Lavulavu:** ‘Eiki Sea kole fakamolemole atu Sea ...

**Lord Tu’ilakepa:** ...ke fai mo ‘ai ‘a e me’a ko ‘oku tau a’u ki ai.

### **Fokotu’u Vava’u 16 ‘ave ki he Pule’anga tohi tangi launga he ng ue toli**

**‘Akosita Lavulavu:** ‘Eiki Sea hiki p ‘e au heni Sea ko e ‘uhingá ke u manatu’i, sio ko e ‘ tungá Sea kapau ko e ‘ tungá Sea, ‘osi h ‘aupito au ia Sea mei he’eku malanga, ‘a ia ‘oku ou kole atu Sea, kole fakamolemole atu kiate koe ‘Eiki N pele, ‘Eiki Sea ‘oku ou kole atu p ke tuku p mu’a, toe p fo’i setesi p ‘e taha ‘Eiki Sea p au ‘osi au ia, pea he ‘ikai ke u to e malanga au ia ‘i he fo’i *issue* ko eni. ‘Ikai te u kei malanga p he ta’u ni k taki Ha’apai. ‘A ia ‘Eiki Sea ‘i he laum lie ko ia ‘oku ou fokotu’u atu ai ke tau tali mu’a ‘a e Tohi Tangi ko eni pea ‘oatu ki he Potung ue mo e Pule’anga ke nau solova ‘i loto ‘i ha m hina ‘e taha pea ‘omai ha l pooti ki he ola ‘o ‘enau ng ue ki Fale ni. Pea ka lava ia pea tau toki sio leva ki hano hoko atu Sea. Pea ‘oku ou fakam l atu Sea ho’o loto mokomoko ‘o tali lelei ‘a e fakamalanga, pea kole fakamolemole atu ki he Hou’eiki N pele peh foki ki he Hou’eiki Kakai pea mo e t pile ko Sea, kole fakamolemole atu, ka ko e anga p eni ‘a ‘eku ki’i fakam ’ala’ala ke ki’i maama ange Sea. Fakam l atu.

**Sea K miti Kakato:** Sai. Hou’eiki na’e me’a mai ‘a e taki ‘o e Pule’anga, ‘Eiki Pal mia, na’a nau ‘osi fakataha tu’o lahi pea mo e kautaha ko eni, pea na’e ‘osi fai mo e ng ue ki ai, pea ‘oku nau lolotonga fai ‘a e ng ue ki ai. Pea ko eni kuo fokotu’u mai ia mei Vava’u 16 ke ‘ave p ki he Pule’angá ka ‘oku ne hanga ‘e ia ‘o to e fakalahi maim o t naki mai ‘oatu p fo’i taimi ko e mahina ‘e taha pea l pooti mai ki he Fale Alea. ‘A ia ‘o hang p ko ‘ene ngaahi malanga ko na’e faí ‘i he ngaahi mafaí, ko e pule ua eni ka tetau ‘alu p a’u ki he pule tolu. Sai kuo ‘osi ‘a Vava’u 16, Tongatapu 4.

**Veivosa Taka:** Sea ko e ...

**Sea K miti Kakato:** Ko e malanga p ko e ...

**Veivosa Taka:** Ko e malanga.

**Sea K miti Kakato:** 'Io, ko Tongatapu 4 fakatatau ki he 'etau fakahokohoko pea toki Ha'apai 13. Tongatapu 4, 'Eiki N pele 'Eua, 'Eiki N pele Niua pea toki Ha'apai 13.

**Veivosa Taka:** Sea na'a ke 'osi me'a mai 'anenai 'a e fakahokohoko ko e 'osi p 'a Vava'u pea u hoko.

**Sea K miti Kakato:** H ?

**Veivosa Taka:** Na'a ke me'a mai 'anenai 'oku ma'u he minitiu ko e 'osi p Vava'u 16 p au hoko atu. Ko e hokohoko p ia.

### **Fokotu'u ke toloi Fale Alea koe'uhi ko e tokosi'i ai kau M mipa Kapineti**

**M teni Tapueluelu:** 'Oku mo'oni p 'a e 'Eiki Fakafofonga 'o Ha'apai, ka ko 'eku fokotu'u atu 'a'aku Sea p 'oku f f 'a e fokotu'u na'a ku fokotu'u atu 'anenai ke 'osi p 'a Vava'u 16 pea tau liliu mu'a 'o Fale Alea katau toloi 'Eiki Sea he 'oku 'i ai 'a e ....ko e taimi 'Eiki Sea ka ko e fokotu'u atu p 'Eiki Sea 'oku fakapotopoto neongo 'oku ma'u 'a e *quorum* ka ko e malangá foki ke me'a mai ki ai 'a e Hou'eiki Minisit Kapineti ...

**Sea K miti Kakato:** Sai p he 'oku lekooti.

**M teni Tapueluelu:** Ko e 'uhinga p ia 'a e fokotu'u atu 'e Sea.

**Sea K miti Kakato:** Pea 'oku lekooti p ia 'i he me'a, pea 'oku te'eki ai ke me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ke tau liliu 'o Fale Alea.

**Veivosa Taka:** Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato, tapu ki he Fale 'Eiki ni, 'E 'Eiki Sea 'oku ou fakam l atu 'i he 'ulifohe kuo fakahoko 'e he Feitu'u na, lolotonga 'a e hou tu'u pea 'oku tala ai 'a e 'eikivaka lelei 'a e tonu 'ene fakafuofua folau. 'E 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'eku ki'i me'a 'oku ou m lie'ia ai ...

<005>

**Taimi:** 1140-1150

**Veivosa Taka:** 'i ai he malanga ko 'a Vava'u 16, pea 'oku ou kamata'aki ia 'eku malangá. 'Oku ou kamata'aki e ki'i fo'i maau ko ení, Sea, ko e ki'i fo'i maau 'i Ha'apai. 'Ikai 'aonga ole tama na'e pele'i, 'aonga pe ole tama na'e taukei. Savivaka ole tama Ha'apai, p e peau, t , tu'u, to'o 'ene tangai, 'ikai mole kavengá. Sea,

**Sea K miti Kakato :** Hang eni ia ha maau Ha'amoá.

**Veivosa Taka:** Sea, ko e ki'i fakahoha'a

**Lord Tu'i' fitu :** Ki'i fakatonutonu p , Sea. Ko e h 'a e mahu'inga 'a e fo'i maau ko ená, mo 'eku fanongo 'oku t kina 'a Ha'apai. 'Oku tonu nai e fo'i t 'o tu'ú, pe 'oku t kina a Ha'apai? M l .

**Veivosā Taka**: Sea, kuo to e mole e m fana ia e malangá, he ngaahi fakatonutonú.

**Sea K miti Kakato** : Hoko atu koe 13.

**Veivosā Taka** : Sea, ko Ha'apai 'oku taku ko e Fo'i 'One'one. Pea 'e mole atu, 'e t naki mai p . 'Eiki Sea, 'oku ou faka'apa'apa lahi ki he tohi tangi 'oku lava 'o fakahoko mai 'i he 'aho ni. Tuku p mu'a, Sea, ke fai atu ha lave fekau'aki pea mo e tohi tangí. Ko e kongā 'uluaki 'o e tohi tangí, Sea, 'oku peh mai. Ta'ofi 'aupito e kau *labour hire contractor*. Kongā hono uá. Ta'ofi pea mo e kau paati fika 3, *third party*. Pea mo e kau taki kulupú.

### **Tokanga ki he ngaahi fatongia takitaha 'e tolu he toli**

'Eiki Sea, tuku mu'a ke u ki'i lave atu 'i he kongā ko ení, ke fakamahino ki he Feitu'u na 'a e fatongia taki taha 'a e ngaahi fo'i sino ko ení 'e tolu. Ko e ng ue toli, Sea, 'oku fakahoko ia 'e he kau tangata ko ení. Ko e *labour hire*, Sea, *contractor*, ko hono fatongia 'oku fiema'u ke ne hanga 'o totongi 'a e fea 'a e kau toli, 'uluaki. Uá, 'oku ne to e hanga 'o totongi pea mo e totongi visa, 'oku 360 tupu. Tolu, 'oku ne toe 'oange 'a e ki'i pa'anga 'e 200 'i 'Asitelesia, ki he toko taha toli, ke fai'aki 'ene ki'i *shopping*, te'eki ai ke ne fai ha ng ue ke ma'u mei ai ha'ane *income*. Pea ko hono hokó, 'oku 'i ai pea mo e me'alele ke ne tali kinautolu 'i mala'e, ke fetuku kinautolu ki he feitu'u 'oku nau 'i ai, pea to e fakafoki mai he taimi ko 'e 'osi ai 'enau ng ue. Sea, ko e ng ue ko eni, he 'ikai ke lava ia 'i he faamá, he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau pasi. He 'ikai ke nau lava 'o feau eni.

Sea, ko e toko 135 'a e toko taha 'oku ne fetuku mei Tonga ni ki 'Asitelesia, Ko e faiako e Feitu'u na, Sea, pea kuo ke 'osi mea'i lelei 'a e fo'i seniti kuo teuteu 'e he toko taha ko ení, 'a ia 'oku ui ko e *labour hire*, pe ko e *approval employer*.

Sea, ko e fatongia ko ení, 'oku mamafa. Ko hono hokó, Sea, te ne teuteu'i mo e supa 'a e kau ngaué, toko 135 ko ení, p seti e 9. 'Oku ou fakafuofua, Sea, ko e p seti e 9 ko ení, to'o ia mei he'ene fo'i pa'anga, 'i he 'osi ko 'e mahina 'ene ng ue, ko e 2 mano. Ko e 'avalisi ia 'oku ma'u 'e he tamasi'i ko ia 'i he ta'u. 335, 2 mano, to'o ai ko 'ene 'omai e supa ko ia ma'ae tamasi'i ng ue. Kuo 'osi fiema'u ia 'i he alepau ko ení, ke ne teuteu 'a e pa'anga ko ení, fekau'aki, mavahe mei he nofo'angá, 'Eiki Sea, kae peh 'oku to e 'i ai mo e ki'i silini ia 'oku ui ko e *mark up*. Kuo pau ke ne *show* kotoa e ' me'a ko ení ki he Pule'anga 'Asitelesiá, kae lava ke fakangofua ke ne fai e ng ue ko ení.

'Eiki Sea, 'oku ou tui ko e kongā ia kuo u lave ki ai 'aneuhu, k taki p , 'Eiki Sea ko e ma'u eni mei he ongoongó. 'Oku 'i ai 'etau ki'i pisinisi, *contractor* kuo 'osi to;o 'e 'Asitelesia 'ene laisení, ko e 'ikai ke ne fakakakato e ' me'a ko ení. 'A ia ko e ki'i *contractor* ko ení, 'a ia 'oku 'omai ai e tohi tangí. Sai, Sea, 'oku to e lava foki 'e he kau tama ng ue ko eni, *contractor* ko ení, ke ne 'oange pau 'a e houa ke ng ue'i 'e he tamasi'í. Pea kapau 'e toe holo mei ai, kuo pau ke ne hanga 'o fakak toa 'a e fo'i ng ue ko iá. 'A ia ko e me'a ko 'oku fiema'ú, ke lava 'o fakapapau'i, 'e lava 'o fakang ue'i. 'Oku 'i ai e kau *contractor* ia 'e ni'ihi, ko 'enau mai p 'anautolu ia ke 'oange e tamaikí, ko e 'uhingá ko e ng ue ko ia 'e ma'u ai 'enau *benefit* 'anautolú, 'ikai ke nau tokanga nautolu ki he ngaahi me'a ko eni 'oku fai ai 'a e l ungá. Sea, ke u hoko atu ki he fo'i kongā fika 2, ko e paati toli. Ko e kau tangata p eni, nau fatongia tatau p pea mo e *labour hire contractor*.

**Sea K miti Kakato** : Fika fiha ia?

**Veivosa Taka** : ‘Ikai, ‘uhinga p au ki he fo’i sinó. ‘I he tali ‘uluakí p , ka ‘oku ‘i ai e fo’i sino ai ‘e 3, na’e talamai he tohi tangí ke to’o k toa. ‘A ia ko e *labour hire contractor*, mo e *third party*.

**Sea K miti Kakato** : ‘Oku ‘i ai e fokotu’u hena ko e 1, 2, 3, 4.

**Veivosa Taka** : Ko e fika 1.

**Sea K miti Kakato** : Fika 1, sai. Hoko atu.

**Veivosa Taka** : ‘Oku nau fatongia tatau p , Sea, ka ‘oku kehe e tokotaha ia ko ení, he ‘oku ne to e kumi ‘eia mo e ngaahi me’ang ue ke nau ng ue’aki he faamá. Ka ‘oku nau tu’unga tatau p ‘i he ngaahi ng ue ko ení. Ko e kongá ko eni, taki kulupú, Sea, ko ha ki’i toko taha p ia kuo fili ‘e he kau ng ue ke hoko ia ko e *leader* he ki’i fo’i kulupu ko ‘oku nau fai e ng ué. ‘A ia ko e kongá ko ení, ‘oku peh ke to’o kotoa. Sea. ‘oku ou ‘ofeina ‘a e fiema’u ko ení. ‘Oku ‘ikai ke tonu ke nau hanga ‘o fakahoko e ng ue ko ení. He ko e ‘uhingá, ko e ‘uhinga eni, Sea, ‘oku ‘asi ia mei he kupu 4 ‘o e tangí. Te u ki’i fakalaka ki ai, Sea, ka u toki foki mai ki he 2 mo e 3. ‘Oku ‘asi mai ia he tangí, ‘oange ia ki he me’a ko eni ko e *TASWA*. To e ‘oange mo e patiseti ‘a e Pule’angá ke fai’aki ‘a e ng ue ko eni ‘oku fakahokó. ‘Oku mahino p , Sea, ‘a e me’a ‘oku ou lave atu aí.

**Sea K miti Kakato** : ‘Io, hoko atu.

### **Tui ‘ikai fakapotopoto ‘a e tohi tangi fekau’aki mo e l unga kau ng ue toli**

**Veivosa Taka** : ‘A ia ko ‘eku peh , Sea, ‘oku ‘ikai, ki he motu’a ni, ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ‘a e tangi ko ení. Sea, te u ki’i ‘oatu ‘a e taimi ko ne u toli aí. Ne ki’i lele atu e motu’a ni ‘o toli. ‘Oku ‘i ai ‘a e fa’ahinga puha ‘oku fa’o ai ‘a e me’a ko e ‘ pele. Pea ko e tali ko ‘a e toko taha ‘oku ne hanga ‘o peki mai ko eni ‘a e ‘apele, ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i ‘ pele ia ‘e 3 ‘oku maumau. Pea ko e tali mai ko eni mei he supavaisa. To’o e 3 ia ko ia ‘o tuku kitu’a, tuku mai e puha. Hang eni ia kia au, Sea, fiema’u ia ke tulaki kotoa ‘a e puha ‘ pele ia kitu’a. Kapau ko e palopalemá, ko e vao oku tu’u he fu’u tefito’i ‘ pelé, ‘oku tu’utu’uni mai e tohi ia ko ení, ke t e fu’u ‘apelé, toe hiki, t e fu’u ‘ pele fo’ou he feitu’u ‘oku ma’ala’ala. Ko e kole ‘a e motu’a ni. F f ke tau huo p , ‘a e vao ko ‘oku tu’u he fu’u ‘apelé. Tuku e fu’u ‘ pel ia he kuo ‘osi mo’ui, pea kuo ‘osi fua, pea kuo ‘osi ‘aonga. Ko ‘eku tu’unga ia, Sea, ‘oku ou pou pou atu aí, pea mo ‘eku ngaahi ‘uhinga ki he kupu 1 ‘o e tangí.

Ka u foki mai, Sea, ki he kupu 2. Ko e 2, ‘oku fokotu’u mai ha K miti Tau’at ina. ‘Oku to e fiema’u ai ke ne fili e kau toli ko ‘i ‘Asitelelia. Ko hono hokó, poini hokó. Ha Fakafofonga ‘a e Pule’angá ke ne tokanga’i e tolí. Ha Fakafofonga taki taha mei he ngaahi ‘otu motú, Ha’apai, Vava’u, Niua, ‘Eua, ke nau fai mai ‘a e kole tolí ki ai. Pea mo e hokó, kongá hono hokó. Ko e fu’u p pula fakamanamana, pea mo h fua ‘a e kongá ‘oku ‘asi mai ai.

Sea, te u lave atu. Ko 'etau tu'unga ko faka-Tonga, ko e *opinion* p eni ia 'a'aku. 'Iate au he 'ikai lava ia ke ma'u ai e fo'i lea ko eni, ko e tau'at ina. He 'oku 'i ai 'etau fel l ve'i faka-f mili. 'Oku 'i ai 'etau fel l ve'i mo e ngaahi me'a ko ia.

Sea, ko e kongia ia 'oku ou lave atu. Ko e Fakafofonga 'a e Pule'angá, ke ne hanga 'o tokanga'í, ko e to e fo'i fatongia mavahe ia mei he *MIA*. Kae tuku mu'a, Sea, ke u hoko atu p 'eku 'uhingá. 'Oku nau fokotu'utu'u 'enautolu 'a e fatongia 'o e Potung ue ko ení. Sea, ko e lave'i 'a e motu'a ko ení, kapau 'e 'i ai hoku ki'i f mili, kae me'a mai a Tongatapu 4 ia, 'o fakatu'utu'u 'a e anga 'eku fokotu'utu'u ki hoku ki'i f mili. Sea, ko 'eku sio kiate aú, 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'aku 'uhinga 'aku ia, 'i he ngaahi tu'unga koiá. 'A ia ko 'eku sio 'oku pehe ni 'eku vakai ki he tohi ko ení. Kuo nau omi nautolu 'o to'oa 'a e fatongia 'o e Pule'angá mo e kau ng ue, kae lava ke nau mai 'o fokotu'utu'u ia. Sai, ko hono 'uluakí, Sea, hang p ko ko 'eku fakat t 'anenaí. 'Oku 'i ai e ngaahi me'a 'oku feh laaki. Ko e fatongia p ia 'o e Pule'anga ko ení, ke nau to'o, kae hoko atu e ng ué ia, ko e 'uhingá, he 'oku lele lelei e ng ue.

Sea, ko e kongia hono 3, 'oku peh mai. To'o faka'aufuli. 'A ia 'oku kau p ia he kongia ko 'a e Potung ue. Ko e tui 'a e motu'a ni, Sea, ko e me'a fakafo'ituitui ia. Pea 'oku tu'unga ia 'i he me'a 'oku ou kole atu, Sea. 'Oku 'ikai ke u fakahalaki 'a e ngaahi feh laaki 'oku 'asi mai mo e ngaahi kovia mo e ngaahi loto mamahi. Ko e me'a ia 'atautolu, pea mo e Pule'angá, fakamolemole p , Sea. Ke tau ala p kitautolu 'o to'o e me'a ko ia, kae hoko atu e ng ué ia. Ko e kole ia, Sea, 'oku ou 'oatu ki he ... 'Oku nau toe fokotu'u mai 'enautolu. To'o mei he *MIA*, 'ave ki he Leipá, sino tau'at ina, pe 'e 'ave ia ki he Potung ue ko 'a e *PM*.

### **Tokanga ki he feinga ma'u mafai mo ha lelei 'e ma'u e *TASWA***

Sea, ko 'eku vakai ki he tohi ko eni, 'oku 'i ai 'a e 'uhinga ia 'o e tangi, koe'uhí ko e mafaí, pea mo e ngaahi *benefit* te ne ma'ú. Pea 'oku ...

<006>

**Taimi:** 1150-1200

**Veivosa Taka:** ... 'uhinga ia 'eku alu atu au ia 'o teke'i 'a lei mei hono me'a'angá, ko e 'uhingá ko 'eku fiema'u 'a e momona mo e ngeia 'o e ng ue 'a e ni'ihí ko eni.

**Lord Tu'ilakepa:** Sea, kole p ki he Feitu'u na, kole p ki he Fakafofongá pe te u tokoni atu ki ai.

**Sea K miti Kakato:** Tokoni Fakafofonga.

**Lord Tu'ilakepa:** Tokoni p 'aku ki he Feitu'u na Fakafofonga, ko u peh 'e au ke tuku. 'Oku ou tui tatau mo e Feitu'u na, 'oku 'ikai totonu ke kau noa'ia, ko e fatongia. Fokotu'u mai p 'e nautolu ia 'a e Tohi Tangí 'o tatau mo e Konisitone, ki he Pule'angá, ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha toto nu ke nau talamai 'e nautolu 'a e fatongia 'o e Pule'anga. Ko au ia 'oku ou t mamafa p au ki he si'i ni'ihí ko ia 'oku faingat 'ia 'i 'Aositel liá, kakai na'a nau fai 'a e fili 'i hotau fonua ni, ko e kakai 'o e Feitu'u na. Ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki aí 'oku tonu ia, 'oku 'ikai totonu ke nau kau noa'ia nautolu. Kuo 'osi me'a mai 'a e Pal miá 'oku lolotonga talaki 'a e fatongia ko ia,

kapau te nau tohi mai kuo nau fe'unga, pea 'ave, pea ka 'ikai pea 'ikai ke 'ave ia 'e he Pule'anga. 'Oku ou ki'i tokanga p au ki he Fakafofongá, si'i k inga Tongatapu p ko 'oku nau fakamo'oni mai, 'ikai ke kau ai kitautolu mei vahemotu. Ka ko 'eku fehu'i ki he Minisit ko iá, ko e h na'e 'ikai ke 'ai ai mo tautolu mei motu? 'Oku fu'u faka'ofa 'aupito 'aupito 'a Ha'apai pea mo Vava'u mo Niua, ta ko 'oku 'ikai ke nau kau kinautolu ia he me'a ko ení, kae k k voi 'a Vava'u ia hono 'omai 'a e me'a ko ení ki heni. Ka 'oku ou tui au ki he Fakafofonga Fika 13 'Eiki Sea.

**Sea K miti Kakato:** 'Io, 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u, na'a ku talanoa mo e tokotaha 'oku ne 'ave 'a e kau toli, pea sio ko 'ene talanoá eni. K toa 'a e kau toli 'a e ' vahefonuá, ko e lelei tahá 'a Vava'u, ko 'ene fakahoko mai ia kia au. 'Oku nau ma'u 'a e loto.. pea na'a ne ng ue'aki 'a e fo'i lea faka-Pilitania ko e *loyalty*. Ko e me'a p ko 'oku tala ki he tama Vava'ú, tatau ai p p 'oku sio atu ha taha ia p 'ikai, te ne fakahoko 'e ia.

**Lord Tu'ilakepa:** Sea, 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na tuku ho'o vikiviki'i mautolú na'a mau pekia he fa'ahinga t 'onga mo'ui ko ena. Ka 'oku ongo'i 'oku faingat 'ia, tangi ke le'olahi ke mea'i 'e Tonga 'oku 'i ai 'a e palopalema 'oku hoko.

**Sea K miti Kakato:** 'Eiki N pele, ko 'eku talaatu ko ení ko e mo'oni eni. Na'a ne ng ue'aki 'a e fo'i lea faka-Pilitania ko eni 'Eiki N pele, ko e kakai Vava'ú.. *loyalty*. Ko e fo'i lea ia na'a ne ng ue'aki. Mahalo ko e 'uhinga ia 'oku 'ikai ke 'asi mai ai 'a e kau Vava'u he Tohi Tangi.

**Lord Tu'i'afitu:** Ko e kau toli ko eni 'i muli na'e me'a atu ki ai 'a e tokotaha, 'oku 'ikai ke toe ma'u ha'anau ng ue m hina 'e taha, ka 'oku nau nofo p , ko e si'i kau Vava'u. 'Oku nau nofo p 'o talitali talangofua p kae 'oua kuo toki 'oange e ng ue. 'Ikai ke nau hanu nautolu.. Tongatapu 1, Tongatapu 2, k toa 'a Tonga ni, hanu, 'osi k toa he tohi tangi.

**Sea K miti Kakato:** 'Ikai p ke hanu 'a Vava'u ia ko e *loyalty*.

**Lord Tu'i'afitu:** Ko ia peh p 'a Vava'u ia Sea.

**Sea K miti Kakato:** Hoko atu Ha'apai 13.

**Veivosa Taka:** Sea 'oku ou fakam l ki he kau hou'eikí he tokoni mai ki he fakahoha'a 'a e motua ni. Sea, 'oku ou loto p ke u hoko atu 'eku malangá fekau'aki pea mo e kongap 'o e kupu 'o e ngaahi hoha'a. 'Oku lave fekau'aki pea mo e nofo'anga. Ko e nofo'angá Sea he vakai 'a e motu'a ni he taimi na'a mau lele atu ai ki he toli, kuo 'osi teuteu'i 'a e kongia ia 'e he tokotaha ko eni ko eni ko , 'a e *labour hire contractor*. 'Oku ne teuteu 'a e ngaahi feitu'u nofo'anga ke mau fokoutua ai. Sea, 'oku 'asi mai ia 'oku peh , 'oku nau pa'anga 'e \$120 'i he uike, nofo ai 'a e toko 8 'i he fo'i fale 'e taha. 'Oku ou sio atu Sea k taki p Sea kapau 'oku hala 'eku vakai atú, hang kia au ia 'oku pa'anga 'e \$18 he p . Ko e ki'i fika p Sea ko e faiako 'a e Feitu'u na, 120 'i he uike 'a ia ko e 'aho 'e 7 \$120. 'A ia ko 'eku vakai atú 'e Sea 'oku pa'anga 'e \$18..

**Lord Nuku:** K taki p Sea, ke u ki'i fehu'i ange p , fie lave'i p 'e au ia fakatatau ki he me'a na'e me'a mai 'aki 'e he 'Eiki Minisit M l l . Na'e me'a mai ia 'oku totongi mohenga. Ka ko 'eku 'eke ange ki he Fakafofongá, p 'e lava p ke na totongi l ua he na'e peh 'oku totongi mohenga ki he fo'i tokotaha. Ko 'eku fehu'i ange ki ai ko e 'uhingá he na'e me'a he toli, p 'e



lava p ia kapau 'oku 18 ke na taki 9 p kinaua ia mo ha toko taha koe'uhi ke holo 'a e fakamole, koe'uhi ko 'ene taukei ko ia he toli.

**Sea K miti Kakato:** Me'a mai.

**Fe'ao Vakati:** Kole p mu'a ki he Fakafofonga p 'e lava p ke u tokoni p Sea? Ko e fika ko ia na'a ku fakah 'aneafi Sea, ko e fakah mai ia mei he *backpacker* 'i he kolo 'e taha. Na'a ku lele p 'o 'eke ki ai pe 'oku fiha 'a e *rate* ko ia 'oku ne ng ue'aki, pa'anga 'e \$35 he p , ki he *single*, ki he mohenga. 'A ia ko e taha eni 'a e ngaahi feitu'u ko ia 'oku fai ai 'a e l unga Sea. 'Oku ou faka'amu p ke fakama'ala'ala 'a ia na'e pa'anga 'e \$35 ki he p Sea.

**Sea K miti Kakato:** M l hoko atu Ha'apai 13.

**Vili Hingano:** Sea ko e ki'i tokoni p .

**Sea K miti Kakato:** Te ke tali p tokoni Ha'apai 13?

**Veivosa Taka:** 'Io faka'ofa'ofa p .

**Vili Hingano:** Sea ko e fie tokoni p ki he hou'eiki, ki he me'a ko eni 'oku fai ko 'a e feme'a'aki ki ai ki he totongi. 'Oku 'asi p ia he lipooti ko eni 'oku 'omai ko eni. 'A ia ko e me'a ko ia na'e 'omai he l pooti, ko e fo'i fale 'oku nofo ai 'a e kau toli, na'e 100 tupu p hono totongi ki he ongo m tu'a ko ia na'a na nofo ai, pea ko e h atu ko ia 'a e kau toli, pea 100 tupu 'a e toko taha kotoa p 'oku nofo 'i he fo'i fale. 'A ia ko e me'a ia 'oku 'omai he l pooti, ka te u toki 'oatu 'e au he'eku malanga 'a e fo'i peesi ko ia,. Ka ko e tokoni p ia ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki. M l Sea.

**Sea K miti Kakato:** M l .

**Veivosa Taka:** Fakam l Sea ki he tokoua he tokoni mai mo e fakamaama ange mo e to e ki'i 'at ange 'eku vakai. Sea, ko e kongia ko eni te u a'u atu p ki ai.

**Sea K miti Kakato:** Ko ia.

**Veivosa Taka:** Ko e Lao ko ke te hanga ko 'o tokanga'i ha fale, 'oku 'i ai mo e fo'i pa'anga ke te *maintenance* 'aki. Ka motu ha la'i luvu, ka maumau ha taila, p ko e h 'e ' me'a ko 'a e *furniture* ko ia 'i loto he fale ko ia, ko e fatongia ia 'o e tokotaha ko ia 'a e *labour hire contractor* ke ne monomono'aki 'a e ngaahi me'a ko ia. Sai, Sea, ko e me'a ia 'oku lave'i 'e he motu'a ni, ko 'eku 'alu ko e toli k lepi. 'Oku ou toe 'alu au ia 'o 'atita. Na'a ku fokoutua mo e toko 10 he fo'i loki 'e taha, pea mau.. Ko 'eku talanoa 'a'aku eni ia ki *Robinvale* Sea 'i he 'alamoni. Ka ko 'eku hanga p 'o 'omai p ke fakat t 'aki 'a e ngaahi me'a ko eni. Ko e kongia ia 'oku ou lave'i, ko e h 'a e me'a ma'ama'a 'oku 'omai, te u peh ko e pa'anga 'e \$18 he p , ma'ama'a vale ia kiate au. Ko e taimi ko ia 'oku 'omai ai ia Sea, 'oku ou nofo au ia 'o fakakaukau ki hoku ki'i fokoutua 'anga 'i Ha'apai. 'Oku laka ange e 'i he feitu'u ko ia 'oku ou fokoutua ai. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'omai p ke 'at ki he 'etau fakakaukau, mo e anga ke tau sio tonu ai. Ko e motu'a ni na'e 'i he feitu'u ia ko ia. Ko e Feitu'u na Sea, ko ho'o me'a p 'i he l pooti, pea kapau te ke to

e lava 'o me'a atu ki he feitu'u ko ia. Ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou 'oatu ko e h 'a e me'a 'oku 'omai ke u totongí, ko 'eku 'alú ke kumi hoku masiva. Ko e kongá ia Sea 'ou ou lave ai ki he Feitu'u na pea mo e poupou, 'oku 'i ai 'a e ki'i palopalema. Tuku ia ki he Pule'angá ke nau hanga 'e nautolu 'o unu 'a e ngaahi me'a ko iá, kae hoko atu 'etau ng ue he kapau 'e fai eni 'o ta'ofi pea 'ave ki he TASAWA 'e foki 'etau kau *contractor* 'atautolu 'a e kau *labour hire* ko ia ki Vanuatu pea mo 'Esia mo e f 'a e ngaahi feitu'u pea 'e mole 'a e faingam lie ko eni meia kitautolu...

**Lord Tu'ilakepa:** Sea fakamolemole kole p ki he Fakafofonga .. 'oku ou kole p au ia ke tuku 'oua 'e 'ai ke kau .. 'uluaki 'ai 'a e TASAW ke nau mai 'o kaunoa'ia he Pule'anga. Fai p 'a e kolé ia. Ko e me'a ko ia ki he peh 'e 'alu 'a e kau *contractor* 'oku ou tui au ia 'Eiki Sea ko e ni'ihi ko ia 'oku leleí, fiema'u ke ha'u. Ni'ihi ko ia 'oku palopalemá sai ange ke nau 'alu, kae 'oua 'e hoko 'a e ngaahi fakamamahi ko 'oku hoko ko heni. 'Oku 'ikai ke u tokanga ki he TASAW, ko 'eku tokoni p ki he Feitu'u na. Ko u tokoni atu ki he Feitu'u ná, koe'uhí ko e si'i ni'ihi ko eni 'oku tangi mai ko eni 'oku ngaahi kovia kinautolu, pea 'oku 'ikai ko eni, 'oku kau ai 'a Fisi mo Ha'amoá.

**Veivosa Taka:** Fakam l Sea ki he Fakafofonga Hou'eiki 'o Vava'ú, ko e toe tokoni mai ki he motu'a ni. 'Eiki Sea ne u 'osi me'a atu p 'i he'eku fokoutua haké, 'oku 'ikai ke u poupou'i 'a e ngaahi kovia 'o e kau ng ue. Ko e fatongia ia ke ununu 'a e ngaahi me'á, 'a eni ko ia na'a ku lave atu ko , ko hono to'o p 'a e vaó he tefito'i molí p ko e tefito'i ' pelé, kae tuku 'a e fu'u 'apelé ai he 'oku 'aonga na'e 'osi fai 'a e toli..

**Sea K miti Kakato** M l , 'e Fakafofonga k taki ka tau toki hoko atu 'apongipongi. 'E hou'eiki 'oku ou fakam l lahi atu kiate kimoutolu, 'i he feme'a'aki ko eni. Ko 'eku fanongo eni ki he me'a ko ia 'a Ha'apai 13, ko e ngaahi mo'oni'i me'a 'oku ne 'omaí, pea 'oku fe'unga tonu ia pea mo 'etau tohi tangi. Ko u fakam l atu he feme'a'aki ka tau liliu mu'a 'o **Fale Alea**.

*(Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)*

**'Eiki Sea:** Hou'eiki m l 'aupito 'a e feme'a'akí, koe'uhi p ko e ngaahi 'uhinga na'e 'oatu 'anenaí, koe'uhi ko e 'apisia 'oku hoko. Pea to e taha p , ki he ngaahi faingam lie ki he hou'eiki 'i taumu'á ki he tali liuaki mai 'a e h 'ele. Ko u peh ke tau toki hoko atu ki 'apongipongi, 10:00 'apongipongi.

### **Kelesi**

(Na'e kelesi ai pe 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea).

<008>

## Fakam 'opo'opo Ngaahi Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

**'Aho Pulelulu, 12 'o Okatopa 2016**

**10:00 am**

**Fale Alea 'o Tonga**

**1. Lotu**

**2. Ui 'o e Fale Alea**

**3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea**

Me a a e Eiki Sea o e Fale Alea e tuku p a e Fale Alea he 12 ho at he ahoni kae fakafaingamalie i a e kau ng ue ke nau lava atu ki he me afaka eiki a e taha o e kau ng ue.

Me a a e Fakafofonga Ha apai 13 o tokanga ki he mate a e leti i Ha apai o talu mei aneafi pea ko e tokanga pe ke fai ha tokanga ki ai a e Minisit fekau aki mo ia. Poupou a e Fakafofonga N pele Eua mo kole ha l pooti mei he Minisit .

Me a a e Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava u o fakam l ia a e toka i e he Eiki Sea a e me afaka eiki a e taha o e kau ng ue a e Fale Alea.

**4. Tali mei he Pule anga Ki he Ngaahi Asenita Ng ue na e tuku atu mei Fale Alea ki he Pule anga i he 2015**

Lau a e tohi mei he Eiki Pal mia pea tukupi ki he K miti Kakato.

**5. L pooti A ahi Faka-Fale Alea Fakafofonga Vava u 16**

Lau a e l pooti pea tukupi ki he K miti Kakato.

**6. K MITI KAKATO:**

**6.1 L pooti K miti Tu uma u ki he Ngaahi Totonu a e Fale Alea Fika 5/2016: Fekau aki mo e Fokotu u Faka-Fale Alea Fika 28/2016 mo e Tohi Tangi Fika 6/2016 - oku fekau aki mo e L pooti a e Kautaha kuo Lesisita a e Kau Ng ue Faka-Faha ita u a Tonga i Aositel lia.**

Fokotu u e he Fakafofonga Vava u 15 ke fili ha K miti Fili a e Fale Alea (taki ua mei he t pile) ke nau vakai i a e ngaahi kaveinga he tohi tangi mo e fokotu u faka-Fale alea ko eni, pea ai mo ha taimi pau ke nau ng ue o fakakakato mai ki ai pea ng ue fakataha ai a e Pule anga mo e Fale Alea. Ikai ke i ai ha poupou ki he fokotu u ni.

Me a a e Eiki Pal mia na e osi fai a e ng ue a e Pule anga ki he kaveinga ko eni mo e palopalema fekau aki mo e toli. Na e osi fai e a ahi ki he *horticulture* i Nu usila. Ko e

palopalema ko e kau “*middle man*”. Oku kole atu ke tuku mai pe a e me a ni ki he Pule anga ke nau ng ue ki ai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 o Vava u oku asi p he tohi tangi na e osi omai ki he Pule anga ka oku te eki ke fai ha tali ki ai.

Me a a e Fakafofonga Vava u 16 o tokanga ki he ngaahi me a na e totonu ke fakakakato e he K miti a e Fale Alea. 1. Ko e h a e tu unga fakalao o e tohi tangi ko eni? Ko e h a e fel ve i a e tohi tangi ko eni mo e fatongia a e Fale Alea? Ko e h a e lelei e ma u ai? Ko e h a e kovi e hoko ai? Ko e ha a e me a te tau fai? Ko ia ai oku mahu inga ke mahino lelei a e ngaahi me a ni. FOKOTU U KE TALI A E TOHI TANGI PEA TUKU KI HE PULE ANGA KE NAU NG UE KI AI PEA L POOTI FAKAFOKI MAI HE M HINA E 1.

Me a a e Fakafofonga Ha apai 13 o fakama ala ala a e ngaahi mo oni i me a fekau aki mo e toli fo i akau.

FALE ALEA (11:59am)

TOLOI A E FALE ALEA KI HE 10AM, TU APULELULU 13 OKATOPA 2016.

